

TÖRVÉNYHOZÁS AZ INSURRECTIÓRÓL 1741-BEN.¹⁾

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Elérkeztünk a magyar történet e nevezetes időszakához, mely őseink politikai magatartásának látszólagos fordulópontja. Addig az uralkodóház külső megtámadtatásának minden kínálkozó alkalmával fegyvert ragadott a magyar nemesség a király német zsoldos csapatai és az ország közjogi elnyomását czélzó politikája ellen. 1741 az első komoly eset, midőn a rendek egy szívvel és lélekkel vállalkoznak a kívülről sokszorosan megtámadott, végső veszedelem által szorongatott dynastia megmentésére.

De ez csak látszólagos irányváltoztatás.

Az alattvalói hűség addig sem hiányzott a magyar ősokból a koronás király iránt. Addig is készek lettek volna érte minden áldozatra, hogy trónját megvédjék és személyes hajlandóságait az ország ügye és jogai irányában lekötelezzék. Törekvéseiknek mindannyiszor a *bécsi udvari politika* állt az útjába, mely a király személyét a nemzet szívetől elválasztotta, nagyszabású európai kérdésekkel elfoglalta, számításaiban magát Magyarország közjogával és ősi intézményeivel korlátoztatni nem engedte, inkább megszegte a törvényt, sérelmet sérelemre halmozott s a rendekben az ellenállásnak minden gerjedelmét elnyomni igyekezett. Így kényszerítette bele e szerencsétlen nagyhatalmi politika Magyarországot az erőszakos ellenállás, a fegyveres mérkőzés kockázataiba.

¹⁾ Éble Gábor: *Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758*, című munkájának egyelőre még csak *tervezetben* levő II-ik kötetéből.

Az 1741. esztendő vetette föl az 'első európai bonyadalmat, a mikor a korona törvényes viselője valahára megérté a magyarok érzületeit, önként közelített hozzájuk és minden jogaik biztosítását, sérelmeik orvoslását, reményeik betöltését ígérte, ha megsegítik szorongattatásában. A rendek tehát csak a *régi magyar politika* szellemében vélték következetesen és okosan cselekedni, ha megragadják ezt az alkalmat s nagy erőfeszítéssel, nagy áldozattal bár, de az ország hasznára valósítják meg a *dynastia s az ország közt* azt a viszonyt, mely őseik szeme előtt lebegett, s a trón megmentése által kiemelik Magyarországot Európa szeme előtt is a hódított provincia alacsony helyzetéből, világtörténeti tényezővé.

Ez a «vitam et sanguinem» lelkes fölkiáltásának helyes és jogosult értelme.

Sok és nagy nehézség lankasztotta meg vállalkozásukban a diæta két tábláját. Egy pillantás az ország belső életére eléggé gondolkodóba ejthetett akkor minden jó hazafit, vajjon a megajánlott három rendbeli fölkelés terhét, szervezési munkáját és költségeit megbírják-e akár a vármegyék, akár a nemesi közrend tagjai a háboruktól amúgy is kimerített, a gazdasági fejlesztésben elhanyagolt, inséges esztendőkkal sújtott s a pestis járvánnyal ez évben is megvert haza területén.

Pedig ez még a kisebbik baj volt. A legfőbb akadályt ismét az *udvari miniszterium* emelte, mely a diæta egész tartama alatt rossz kedvvel követé Mária-Teréziát a magyarokkal való transactió útjára s csak addig maradt tétlen, míg a szorongatott királyné első fölgerjedése a szeptember 11-iki nagy jelenetnél megcsillapodott. A német miniszterek a régi hagyományos szellemben vélték eljárni, ha az uralkodót *általános ígéreték* tételében nem gátolják, de résen állnak, mihelyt ezek *beváltására* kerül a sor — s azon mesterkednek, hogy a *dynastia* megkapjon ugyan Magyarországtól mindent, de ne adjon többet értéktelen engedményeknél.

Ehhez járult a magyarok typicus hibája: a *belső egyenlenség*, a mi minden elhatározás előtt hosszadalmas vitákra vezetett s megbosszulta magát a végrehajtásnál is künn a vármegyékben. Még a mágnások véleménye is megoszlott minden fontosabb elvi és jelentősebb részletkérdésnél. A *dynastiához* húztak ugyan föl-tétlenül valamennyien, de ama válságos napok fölfordult viszonyai

között abban tért el a fölfogásuk, hogy *melyik* az igazi, az állandóság s a valódi hatalom bélyegét magán viselő *dynasticus* politika: az-e, melyet Mária-Terézia — a primás, nádor, személynök és egyéb *magyar* tanácsadók hatása alatt — szeptember 11-én megindítani látszott; vagy az-e, melyet az udvari kanczellár, a bellicum praeses s a többi *német* miniszterek Lothringeni Ferencz herczeg s immár corregens fejedelem szárnyai alatt folytatni meg nem szüntek.

Ha ennyi ellentéthez hozzá számítjuk még az *alsótábla* követjeinek nehéz helyzetét saját vármegyéikkel szemben, melyeknek *utasításaihoz* kötve voltak, és melyek által a diéta összehívásakor még be nem állott külső veszedelem ellen az ország közönséges, és nemességének személyes fölkelésével járó nagy terhek megajánlására egyáltalán *nem utasítottak*: fogalmat nyerünk a zivataros eseményekről s azok belső összefüggéséről, melyeknek színhelye elébb a törvényhozás, majd országszerte az egész belső kormányzat vala.

A Károlyi grófok nemzetségi levéltára mindezekről az adatoknak nagy tömegét, az eredeti okiratok, másolatok, tabelláris kimutatások, hivatalos és magán levelek ezreit tartalmazza. S mi végig buvárkodván a nagyrészt rendezetlen anyagon, kiszemeltük annak javát, hogy kerek és összhangzatos képet adhassunk a dynastia megmentésére szervezett híres magyar fölkelésről, mely könyvünk főalakját: *Károlyi Ferencz* grófit új élethelyzetekben, új hatáskörökben s végül közpályája delelő pontján állítja szemünk elé nagynevű atyja: az öreg Sándor gróf oldalán, ennek elhunytával pedig a saját maga szárnyán.

Mi könnyű lett volna az udvarnak a diéta lelkes áldozatkészségét egy valóban bölcs politika kezdésére használni föl. Így hozta volna valódi érdeke magával, s országszerte fogékonysággal, hálás elismeréssel találkozik érte. Akkor egy *általános nemzeti lelkesedés* felelt volna a rendek szept. 11-iki fölkiáltására viszhang gyanánt. Nagy hiba volt, hogy a bécsi szellem irányadó körei rövidlátóan és szűkkeblűen bántak még a szorongattatás e válságos napjaiban is a magyar ügygyel s ez által hideg zuhanyt eresztettek az országgyűlésre, oltották a lelkesedés tüzeit, mintha abban a dynastiára veszedelem volna; így aztán a követek sem vihették

szét azt a tüzet az országba, hogy talpra állítsák vele a nemzetet a dynastia megmentésére. A nagy insurrectio tényleg sokkal lassabban, nehézkesebben készülődött el s így hadi czélját is későbbben érte el, mint elérte volna, ha a miniszterium korlátoltsága és ebből a forrásból sugalt tanácsai nem gyakorolnak nyomást s nem idéznek elő visszavonást a szervezkedés idején.

A *miniszterium*, mely a *magyar sérelmekre* ez országgyűlés során már előzőleg két ízben adatott *elutasító választ* a korona által, s a diæta szétoszlásának esélyével állott szemközt, a melyet talán óhajtott és provokált is: *szept. 11-én* jobban megijedt attól, hogy Mária-Terézia a magyarok oltalmát kéri, sőt jobban megijedt a rendek fölbuzdult áldozatkészségétől, mint a porosz királytól, ki Morvaországba tört s a bajor választótól, ki francia segítséggel Felső-Ausztriát elfoglalta.

Lehet, hogy csak kormányzati szempontok keltették föl ezt a félelmet. Talán óvhatatlannak vélték nyugaton a dynastia nagyhatalmi állását, ha a hatalom súlypontja Magyarországra, kelet felé helyeztetik át. Talán attól is tartottak, hogy a Magyarországnak concedálandó független belkormányzat nem fog összeválni a nagybirodalmi érdekekkel s a trón védelmére most megajánlott magyar haderő előbb-utóbb nem a királyné serege, hanem rendi hadsereg lesz, mely Magyarországnak ismét fegyvert ad kezébe függetlenségi törekvéseihez, a hagyományos birodalmi politika ellen. — De voltak a miniszterium magatartásának kétségtelenül önző, *személyes* motivumai is: féltették befolyásukat, hatalmukat, ha a magyar ügyek teréről végképpen leszorítatnak s féltek a visszatörölésuktől, ha az *ügyek élére a magyar elem kerül* s az eddigi kormányzat nagy mulasztásait, bűneit, visszaéléseit egytől-egyig kiderítvén, föltárja az uralkodó igazságos lelkülete előtt. Ilyen áron ök tán még a dynastia megmentését sem óhajtották!

Ezért vették körül szept. 11-ike után Mária-Teréziát és sugzárták neki, hogy a magyar sérelmek s a magyar hadak dolgában bizalmatlan, vagy legalább is óvatos legyen.

A rendek jóhiszeműleg fogtak hozzá a megajánlott *haderő systemájának* kidolgozásához és biztak benne, hogy úgy *ez*, mint a *sérelmek* dolga is a legkedvezőbb s leggyorsabb elintézését nyeri. Az öreg *Szuhányi* három nappal a «*vitam et sanguinem*» fölkiáltás

után azt irta *Károlyi Sándor* grófnak Nagy-Károlyba, hogy az országgyűlés egy hét alatt, «jövő hétfőn» véget ér, akár jönnek «favorabilis resolútiók», akár nem. Az utóbbi esetben még a replicát is készek «ad feliciora» halasztani, csakhogy annál hamarabb «hadakat erigálni» siethessenek.¹⁾

De már a legközelebbi napokban gyanítható volt, hogy az udvar tájékán nemcsak az ország jogsérelemit orvosló kérelmek, hanem a dynastia megmentését célzó ajánlások dolgában is baj van. Leérkezett ugyanis a *királyi válasz* ezekre az ajánlatokra okiratos formában,²⁾ s az a köszönet, melylyel ott az ország áldozat-

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhöz. 1741 szept. 14. Pozsony.

²⁾ Szövege egykorú följegyzés szerint, így hangzik:

«Eő Főlsége az kivánt Vitézlj Rendnek felállítása dolgában tegnap előtt és mai napon benyújtott Declarátióját a Tettes Statusoknak azon okbul is kegyelmessen vette és kedvessen értette, hogy az Tettes Statusok ez előtt harmad nappal eő Főlségének királyi széke előtt, maga Főlséges Személye és Maradéki, nemkülömben ezen Nemes Magyar Hazának az közelitő ellenség ingerkedésétől való megoltalmazására fel szóval dicséretessen tett ajánlásoknak nemcsak tovább is buzgóan állanak, hanem *félre térén minden dolgot*, az minden *Porta után felállítandó katonáknak állításárúl*, azoknak tartásárul és fizetésárul való *Schemát* oly gyorsan, valamint az dolog kívánta, *feltették* s aztat eő Főlségének bémutatták, melyre további kegyelmességének megbizonyítására eő Főlsége ekképpen méltóztatott kegyelmessen válaszolni: hogy ez által is valóságosittják az Tettes Statusok jeles hívségeket és főbb buzgóságokat eő Főlsége személyéhez és Főlséges Maradékihoz, úgy Hazájokhoz, az mostani dolgoknak fent forgó veszedelmi között minden készséggel segítségül lenni, ez ugyanis *örökös emlékezetre* és eő Főlségétől az Tettes Statusoknak *köszönetre méltónak lenni* ismértetik.

Immár mi azon fellyebb említett *Schemát* illeti, aztat *további vizsgálásra parancsolta eő Főlsége venni*, leginkább az ottan kitett Mundérnak és Fegyvernek szerzése, nemkülömben az ollyatén katonáknak tartása és fizetése iránt, melyről is *müdn circumstantialis Relatiót revend*, fogja adni kegyelmes Resolútióját felölle. Mostan pedig azalatt is kegyelmessen *kivánnja eő Főlsége tudni*, mely móddal, és *mennyi idő alatt* itélhetik az Tettes Statusok azon *30 ezer Gyalognak* és mai repræsentatióban feljedzett *Lovasoknak* szükséges fegyverrel és lovakkal s egész készülettel lehető *kiálltásokat*.

És minthogy az *üdüben* legtöbb foglaltatik, mostan mingyárt oly Dispositiókat volna szükséges tenni, hogy *nagy része azon Lovasoknak közelebb lévő Nemes Várnegyékbul* mennél hamarább, ugyanis *három hetek alatt*, az *többi pediglen üdüjártában* az hová kivántatik elküldtethessenek.

készsége nyugtáztatik, elég gyanusan hangozhatott a hazafiak fülének. Mária-Terézia «igen kedvessen vette» — mint Szuhányi magát kifejezi — «az *urak és nemesek insurrectioját*», sürgette, hogy *három hét* alatt fölálljanak, de *ne egyszerre*, hanem fokozatosan. A *közrendükből* állítandó 30,000 főnyi gyaloghadról ellenben — ugyanazon forrás szerint — «igen dubiosus terminusokkal válaszolt, hogy tudniillik *fogja magának referáltatni*, mennyi számú *fog kívántatni* és miként s hogy léssen azoknak erectiójok». ¹⁾

Két szempontból jellemző az udvar fölfogására ez a felelet.

Az *egyik* elvileg zárkózik el a *magyar hadsereg* eszméjétől s ezért 30,000 magyar zsoldost a trón megmentésére önként ajánlott segély formájában sem hajlandó egykönnyen elfogadni, nehogy ez új csapatok *önálló* tagozatai, *külön egyenruházata*, *nemzeti* tisztikara és csapatszelleme a harcztéren kipróbálva és *önálló fegyvertények* által hírben és erkölcsben is megedzve a *magyar nemzeti hadügynek vessék meg újabb alapját*, külföldön pedig tekintélyét alapítsák meg újra a már feledésbe ment *magyar hatalmi erőnek* s az ország területéről kiszorítsák a helyőrségi szolgálatra s a várakba iderendelt német zsoldosokat. Ezért az udvar a magyar gyalogságot csakis a német ezredek *hézagainak kitöltésére*, a hadi események fordulataihoz képest, «cum grano salis» kívánta e napokban igénybe venni: «oda küldethessenek — mint a kir. leirat mondja — az hova fog parancsoltatni.»

A *nemesi* fölkelést kevésbbé tartották veszélyesnek, mely régi törvényeink értelmében is csak a hadjárat tartamára alakul és

A *Gyalogok* iránt hasonlóképpen úgy szükséges munkálódni, hogy azok is, *mihelyest azoknak szükséges számban való állíttatásáról* és elküldetéséről, tartásáról és fizetéséről további *végezés fog lenni*, és Resolutio következni, *oda küldetethessenek* hadi szolgálatoknak tételére, *az hova fog parancsoltatni*.

Hogy azért ezen dicséretes és az Országnak is védelmezésére kellemetes munka, valamely buzgósággal és homagialis devotiónak különös valóságával az Tettes Statusok kezekre vették, kívánt effectusban is vitethessék, az fellyebb irtakról további specífica Declariatióját és minden üdö halasztás nélkül ezen dologhoz való látását kívánnya eő Fölsége az Tettes Statusoknak etc. Eő Fölsége által *Fozsony* 13a 7bris 1741. Nagy-Mányay *Koller Joseph.*»

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor gróthoz 1741 szept. 17. Pozsony.

utána szükségképpen eloszlik. Ez — fölfogásuk szerint — a császári hadak mellett nem jelenthető egy keletkező magyar hadügy hatalmi concurrentiáját. Sem harczképességétől, sem szervezetétől nem lehetett nagyobb, döntő eredményeket várni oly értelemben, hogy azokból a magyar hadi zászlóra a császári lobogók mellett megkülönböztetett tekintély származhassék.

De még e personalis insurrectióval szemközt is *óvatossági rendszabálylyal* kívánt élni az udvari miniszterium. S itt állapíthatjuk meg a *másik* szempontot, mely a kir. leirat kiadásakor az udvart vezette. Ez a *szervezési* szempont. Mindjárt eleve az volt a törekvése, hogy e banderiális had, mely kizárólag lovasságból áll vala, *ne egységesen* szerveztessék nagyobb seregkötelékben, hanem *apránként* üljön föl és *kis századcsoportokban* induljon a hadi színtérre, hol az osztrák vezérlet megfelelő szerepet osztana neki a *német lovasezredek* kíségetésére.

De a diætának más volt a fölfogása s a szándéka a közönséges fölkelés nagylelkű megajánlásával. Az előttünk fekvő levelek tanúsága szerint nemcsak az ország jogi sérelmeinek orvoslását kívánta a dynastiának tett e szolgálattal biztosítani, hanem szemé előtt lebegett az a cél is, hogy ily sérelmeknek *jövőben való megelőzése* okáért a *hadügy* s vele összefüggőleg a hadi contributio, a quantum szedése és kezelése is *magyar lábra állíttassék*, a mi a helyőrségekben és várakban magyar csapatok tartásával s a német zsoldos hadnak a haza területéről való eltávolításával járna. Erre vall a diæta ama kijelentése, hogy a magyar gyalogság *az eddigi quantum fejében* ajánltatik meg — s az a követelése, hogy a contributionális pénztár e gyaloghad kiállítására és fizetésére magyar kezeknek engedessék át.

Károlyi Sándor gróf régi tapasztalatainál fogva jól ismerte a bécsi embereket s azok fölfogásait. Ezért meglehetősen scepticusan fogadta úgy a *fiától*, mint *Szuhányi* helytartótanácsostól és *Gáspár Sándor* szathmári követtől Pozsonyból érkezett szeptemberi leveleket, melyek őt a királyné helyzetéről, a magyarokhoz fordulásáról s a «vitam et sanguinem» fölkiáltásról tudósították. Laconicus rövidséggel, alig két sorban emlékezik meg e dolgokról, mindössze álmélkodását fejezi ki a történetek fölött s aggodalmát, mert levelezői nem irták meg, vajjon «az *bécsi miniszterium*» az országgyű-

lésen megfogalmazott *nemzeti politikát* a királyné mögött «approbállya-e.»¹⁾

Az öreg gróf a következő napokban ismételve visszatért erre a kérdésre s többek közt az iránt érdeklődött leveleiben, vajjon *nem vesztek-e össze a miniszterek*, lehetetlennek tartván, hogy az udvari reakciónak előtte jól ismert alakjai valamennyien megtértek volna a *szathmári pacificáció* s a magyar közjog alapjára. Megkérdezte fiától azt is, hogy «az nagy Miniszterek» elkísérik-e a királynét Budára, ha majd az ellenség elől — mint híre jár — oda menekül; veszedelmet sejtven abban, ha Mária-Terézia ott is az ő befolyásuk alatt marad.²⁾

Jellemző az udvari körök gondolkozására az a *tőlük szétterjedt mende-monda*, mintha a királyné ellen hadba indult XV. Lajos francia király első minisztere: *Fleury* bibornok a diæta ajánlatainak hírére elcsodálkozott volna, hogy a magyarok az *osztrák ház mellett* fölkelnek és Ausztria *fegyvert ad a kezükbe*. Az ellenfél szájába adott e kétértelmű megjegyzés, s benne egy éles czélzás a *kuruczháborúkra* mintegy följogosítani látszék az udvar irányadó férfiait, hogy ők is ráemlékezzenek a kuruczvilágra s ébren tartsák a maguk gyanuját Mária-Teréziában. Az öreg *Szuhányi*, ki e mende-mondát Károlyi Sándor grófnak híven megírta, azt a commentárt fűzte hozzá, hogy irányzatos «bizalmatlanság barometrumát» látja annak terjesztésében, ráutalva a forrásra s a terjesztőkre, mondván: «Tán csak *rákenték* (Fleuryre), az *kiknek a dolog (insurrectio) nem tetszik.*»³⁾

A diæta e királyi *válasz* vétele után még nem vesztette el a szeptember 11-iki ünnepélyes hangulatot, s nem látta, hogy a trón mögött, mely az országot áldozatok hozására fölszólítja, ezek elfogadásakor mely sugallatok működtek. Mindkét táblája együtt járult *küldöttséggel* a pozsonyi várpalotába *Mária-Terézia elé* s igyekezett őt alázatosan kapacitálni, hogy a nemesi lovas fölkelés mellett a magyar *gyalogságot is* csak fogadja el, mert háborúban «lovas gyalog nélkül, se gyalog lovas nélkül nem lehet valamint

1) Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 23. Nagy-Károly.

2) Károlyi Sándor gróf fiához 1741 szept. 25. Nagy-Károly.

3) Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhöz 1741 okt. 22. Pozsony.

test lélek nélkül;» bizonyította, hogy «kevés gyalog sem eő Fel-sége hadi expediciójára, sem ország oltalmára nem használna; hogy pedig embert is állítson quantumot is fizessen, nem remélhető.»¹⁾ Ugyane küldöttség arra kérte a királynét, hogy «a magyar dolgokat *értetlenekkel és idegenekkel ne közölje*, hanem magyarokkal tractáltassa, úgy remélhetni előmenetelét.»²⁾

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

²⁾ A küldöttség előadása egykorú följegyzés szerint a következő:

«Mai dietalis sessio alatt elolvastatott Fölséged kegyelmes Rescriptumából tetesbb (így) királyi kegyelmét tapasztalván az Tettes Statusok és az egész Ország, valamint ezelőtt, úgy mostan is Fölséged Személyének, Maradékinak, az Hazának, és szent Koronájának oltalmazására, íleteket, véreket egyenlő szívvel lélekkel áldozzák.

És valamint hogy az Tettes Statusok azon ajánlást tiszta szívvel tették, hasonlóképpen reménlik, hogy aztat Fölséged kegyelmessen méltóztatta venni, és innet minthogy Fölséged kegyelmes szavai és propositiója által megértetett s közönséges hírül és hozattatott minden környülálló dolgaibul az közelítő veszedelemnek oly *szoros voltát láttjuk lenni az üdönek*, a ki *hosszasabb forgatását scriptumok és rescriptumok által* az szükséges segedelemnek *nem engedheti*, az Tettes Statusok tanácsosnak itélték magok csekély elméjeket *ezen Ablegatió által* Fölségednek alázatossan így ki-magyarázni:

Hogy tudniillik az Gyalog és Lovas Hadnak gyakoroltatása elanynyira volna *összevapeksoltatva*, hogy *edgyik a másika nélkül alig mehetne* szerencsésen elő, sőt inkább edgyikének az másikával kelletik oltalmaztatni és segéttetni, azért az Tettes Statusok abban állanak meg, hogy az *Gyalog Hadat is* abban a számban, melyben felajánlatott, egészen Fölséged Személyének, és az Orzágnak oltalmazására méltóztassék Fölséged kegyelmessen bévenni, hogy ezek az egybenköttetett erővel hathatósabbak lehessenek.

Ne is engedgye meg Fölséged ezen jelenlévő veszedelemnek dolgát *hosszasb Tanácsokkal vontattatni*, hanem valamint immár Fölséged maga királyi Személyét és Maradékot, kik legdrágább kincsek az magyar Nemzetre, méltóztatta tellyes reménsséggel biznya, az Tanácsokat is, melyek ezen dologban összevofolynak méltóztassék kegyelmessen engedni az Tettes Statusoknak, bizonyossá tévén Fölségedet arról, hogy mind Fölségedet, úgy magokat kívánnyák tellyes tehetségekkel védelmezni, mert tartanak attól, netalántán az közben való kisédelem miatt *élttyeket és véreket* (mellyeket Fölséged oltalmazására oly serinyen feláldoztanak) Fölséged veszedelmével is az közelítő ellenség által *ok nélkül elveszessék*.

Azomban az Hadakozásra legszükségesebb lévén az *Fegyver*, instálnak alázatossan az Tettes Statusok, hogy azokat hovalhamarább méltóztassék kegyelmessen kiszolgálatni.

E szerint a diæta a miniszterek ellenséges hangulatáról tudomással birt ugyan, de azt nem hitte, hogy régi befolyásukat a koronánál a szept. 11-iki trónbeszéd után is eldöntő mértékben gyakorolhassák Magyarország kárára. És érdekes, hogy a hányszor Mária-Terézia a *magyarokkal közvetlenül érintkezett*, hajlandósága mindig *feléjük hajolt*, nem érezvén a német tanácsadók befolyását. E küldöttségnek is rögtönözve és nagy hatással adta meg a minden jókat ígérő *választ*,¹⁾ mely a könnyen hívöket, köztük a jó *Szuhá-*

Végezetre, miképpen az Hadaknak fogadása, és egyéb ahhoz való szükségsek hovahamarabb az Ns. vármegyékben elrendeltethessenek s abban, Feő és Vice Ispányok, és az Ablegatusok is tellyes buzgósággal fáradozhasanak, instálnak alázatossan Fölségednek az Tettes Statusok., hogy az *bé-adott Postulatumokra és Gravamenekre méltóztassék vigasztaló kegyelmes resolutiót adni*, hogy azzal vissza térvén az Ablegatusok, hasonló buzgóságra indíthassák fel az vármegyebeliéket is.»

¹⁾ Ugyanazon egykorú följegyzés szerint az audientíán nyert felelet, a kalocsai érsek viszonzválasza s a királyné végszava a következőleg hangzott:

Királyné:

«Úgy hiszem, hogy eddig eléggé megmutattam, minémü bizodalmat helyeztettem a Magyar Nemzetbe s ennekutánna is aztat igyekezem, és kedvessen értem, hogy az T. Statusok magok buzgóságában tovább is maradnak, kivált hogy az veszedelem im már közelebbedett. Mi az *Gyalog Hadat* illeti, az én Resolutiómbul *nem teszik ki*, hogy én aztat egészen *bévenni nem akarnám*, én magam is azon *Resolutióban kétséges szökat vettem észre*. Tovább egyedül kívántam vala azon Hadnak regulája és tartása iránt az egész Schemát *kitanulni* és annak utánna azon dologban végső Resolutiómat kiadni, *nem halasztom másokkal az Tanácsot*, hanem *mindeneket az T. Statusokkal* akarok tractálni és végezni.

Az Fegyver iránt meglettenek már az rendelések, hogy valami az bécsieknek szükségétül fent marad, mindazok ezen Hazában hozzattassanak.

Az Postulatumok iránt alig lészen valamely consideratio, az *Gravamenek pediglen még sem alattanak bé az Cancellária által*, de már parancsoltam az Cancelláriusnak, hogy azokat mennél elébb adgya bé s azért is vigasztaltathassanak meg. Tovább ezen jelenlévő dolgot kivált az tüdőnek rövid volta miatt az T. Statusoknak recommendálok.

Érsek:

Az Gyalog had regulatiójának, és intertentiójának Schemáját az T. Statusok mindaddig munkába nem vehetik, valamíglén bizonyossak nem

nyít, újrolag leverte lábáról. «Igy remélhetni — írja Nagy-Károlyba¹⁾ — szép accommodatiót és kitartásában is alkalmas compendiumot . . . ha most mindgyárt nem is, de idővel a hadi commissariatust is magyarokból állhat fel.» S ettől a vén táblabíró egészen elérzékenyült örömeiben: «Secundet Deus, quod experatus est! ez valóságosan eő szent Felsége munkája, mivel ember erről nem is álmodott; a hízeltedőknek igen csonkult máris becsülések.»

Mélyebb fölfogással és politikusabb elmével írt e dolgokról az öreg grófnak *Gáspár Sándor* szathmári követ. Éles kritikával ostromozza levelében az írásos királyi választ, mint a melyből az derül ki, hogy «az *német miniszterium imigy-amugy gondolkozik az haza és eő Felsége javáról.*» Felismeri a válaszban azt az insinuatíót is, hogy az udvar *nem akarja a följánlott nagyszámú gyalogságot*, hanem csak a *nemesi és portalis lovasoknak* «hirtelen, a mennyire mindgyárdt lehet» táborra küldését sürgeti, bizalmatlanul a diéta ajánlata és érzék nélkül a közfölkelés értéke iránt. Kijelenti Gáspár, hogy ha rendes hadiszervezet hiányában a korona a nemesi rendet az ellenség regularis hadai elé rendeli s mintegy harezképtelenül föláldozza: haszon nélkül való lesz az egész fölkelés a koronára, az országra pedig egy *újabb mohácsi veszedelmet* lehetne várni.» Hivatkozik a corpus jurisra és régibb, újabb törvényekből egyaránt kimutatja a korona álláspontjának törvény-

lesznek benne, hogy *azon 13 Regementeket Fölséged az Hadakozásra méltóztatik kegyelmessen bévenni.*

Királyné:

Az Tettes Statusok bétran munkálódhattyak az felajánlott *egész Mili-tiának Schemáját.*

Érsek:

Bizonyos az, hogy az magyarországi fegyveres házakban tanálatnak fegyverek, méltóztassék Fölséged az üdönnek is megnyerésére azokat az Palatinusnak kiadattatni, hogy azokat kivétethesse, megtekéntethesse, készített-hesse és az Gyalog Hadnak kiosztathassa.

Királyné:

Mindgyárt megtészem a Dispositiókat, hogy mind együnnet, mind másunnat az Fegyverek mennél hamarább elhozattassanak.»

¹⁾ L. ugyanott.

telenségét. Idézi az 1715. VIII. törvénycikket, mely «ezt a hármat: úgymint personalis insurrectiót, banderium productióját és az *quantumot* úgy öszve kapcsolta, hogy azt nem lehet partiálni, hanem simultanee kelletik mind az hármat az haza oltalmára fordítani.» Végre utal a föltünő ellenmondásra, mely a *szeptember 11-iki* királyi előadás s a *most* vett fejedelmi válasz között létezik. «Eő Felsége ex throno tett propositiójában azt mondotta, hogy *semminemü cunctatiót* nem szenvedhet az dolog; mégis mostani resolutióban» az áll, hogy a gyalogság iránt csak a sémát dolgozzák ki, katonát *annak idején* fog a korona behivatni a körülmények és a szükség szerint. Úgy látja, hogy «az miniszterium kapott az insurrectión és az bandériumon, minthogy az eő Felségének sem quoad erectionem, sem peniglen quoad intertentionem *semmben nem telne* és az *quantum intacte megmaradna.*»¹⁾

A fönn említett küldöttség s a kedvező fogadtatás, melyben az a pozsonyi várpalotában részesült, valamelyest mégis megnyugtatta a rendeket nyomott hangulatukban, és voltak reménykedő lelkek, kik a sérelmek dolgában szintén favorabilis végzést vártak. *Gáspár Sándor* egyik levelében ugyan gyanakvásának adott kifejezést, hogy a *gravamenekre a válasz* soká késik: három hetinél több, hogy fölterjesztettek és hire járt, hogy még nem is referáltattak, *megrekedvén a kancellariánál.*²⁾ De pár nappal később biztatóbb értesítéseket hall s jelenti az öreg grófnak, hogy mihelyt a favorabilis válasz leérkezik, a diæta legott hozzáfog annak tartalma alapján a törvényszöveg megszerkesztéséhez és egy héten belül okvetetlen szétoszlik.

E hírek hatása alatt serény munka folyt a rendek ama *regyes bizottságában*, mely az *insurrectió részleteinek* kidolgozásban fáradt. Alig *tíz nap* alatt nemcsak az *általános sémát* terjeszthette föl a koronához, hanem elkészült a *költségvetéssel*, a seregszervezés rendszerével, a fölszerelési és fegyverkezési kérdésekkel, valamint a sereg administratió módozataival is az esetre, ha a *hadi-*

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

²⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

A kancellár hanyagságát Mária-Terézia elismerte a diæta küldöttsége előtt. L. fönn az erről szóló jegyzetet.

pénztár az ország óhajtása értelmében az ország kezelésébe megy át és a magyar csapatok mellett magyar hadbiztosok fognak működni. Mindeme munkálatokat alább ismertetjük.

Buzgó tevékenységét azzal a loyális ténnyel is tetézte a diéta, hogy e gondteli napokban szakított időt a királyné régi óhajtásának teljesítésére, megválasztván Mária-Terézia férjét *corregensnek*.²⁾ E választás, az eskü letétel szertartása, a kisdéd trónörökös bemutatása s a királyné elégedett arca, kegyelmes szavai egyaránt fölfokozták a reményt, hogy a várva-várt felelet a politikai sérelmek dolgában csak kedvező lehet.

Szept. 22-ikén, egy nappal az új *corregens* fölesketése után olvastatott ez a nevezetes *resolutió*, mely a rendeket végképpen kiábrándítá, mert csak kétes becsű ígéretek tett érdemlegest éppen nem tartalmazott s így törvényszerkesztéshez semmi anyagot nem nyújtott. Mintha a *nagy udvari conferentiának*, mely azt megelőzte, egyéb czél sem lebegett volna szeme előtt, mint az, hogy a rendektől a nemesi fölkelés iránt kötelező ígérést vegyen, őket ennek törvénybe iktatására utalja s aztán a diétát szélnek ereszsze, mint a mely az ő magyar politikájával az udvari politikának csak útjában van.

Mennyire más szellemben tartott, más érzésektől meleg szavakat várt a diéta az ország áldozatkészsége által annyira lekötöztetett királynétól, kitetszik *Szuhányi* ama leveléből, melyet a végzés kihirdetése előtt írt *Károlyi Sándor* grófnak, mikor annak lesujtó tartalmát még nem ismerte s csak azt jelentheté, hogy a fiatal *Károlyi Ferencz gróf*: «Méltóságos Generális úr ő Nagysága» az országos ülésbe ment «ad audiendas *benignas* resolutiones Regias.» Megjegyzi ugyanott, hogy «*mind favorabilisoknak tartják* ex privata notitia az *resolutiókat* a *confirmate* petitorum», de siet hozzá tenni: «Meválik, ha ledictáltatnak».²⁾

Végzetlenül csüggedtséggel s keserúséggel eltelve tért vissza az ülésből *Ferencz* gróf. Erre vall datum nélkül atyjához írt ama levele, melyben megjelenti, hogy *többé el se megy a diatára*, el-

¹⁾ L. e munka I. kötetében a «koronázó országgyűlés 1741-ben» czímű fejezetet.

²⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 szept. 24. Pozsony.

utazik Pozsonyból, folytatni az országos érdek miatt megszakadt fürdőzést, mert a hallott végzések után semmi reménye nincs, hogy az országgyűlés jól végződhessek. «Látván az kijött Resolútiók elolvasása után — írja többek közt keserves hangulatban — hazánk dolgát oly extremitásra jutottnak lenni, melyet az Isten is hanemha csodálatosan orvosolhat, hogy sem titkolhatatlan inpatientiam haza haszna nélkül romlásomra, vagy annak *el nyelése lelkem sérelmére szogálljon*; mult hétfőn bucsút vevék Pozsonytól . . . Haza dolgáról nem vagyok képes írni; csak az a veleje, hogy maga Asszonyunk szóval tett declaratióira és affidatióira meg levének az szép ajánlások sub conditione; azomban non obstante odiosa resolutione mentibusque conditionibus stál a praemissum. *Ezt véghez vivék az Miniszterek!* de azt tartom, *magyar segedelmével.*¹⁾

Ez a «magyar segedelem» nem érhető egyébre, mint *egyres aulicus családok* magas állást viselő tagjaira, kik személyük és nemzetségük fölgyarapodását kizárólag az udvarnak köszönték, jövő szerencsájüket is attól várták, ezért derűre-borúra vele tartottak, még az ország s a nemzet közügyének kárával is. Kik voltak ők személyszerint, ma, a fönmaradt levelek tanuságaiból, nehéz rájuk mutatni, mert a mult század levélírói ily dolgokban discretiót tartottak s a levéltitok megbizhatatlansága miatt is óvatosak voltak. De azért ismerték őket. Károlyi Sándor gróf az 1712 és 1715. évi országgyűlés idején írott naplójában általános kifejezésekkel csakúgy megbélyegzi őket, mint 1741-ben Ferencz gróf az atyjához írott tudósításokban.

A *főrendek között* kell keresni az udvari miniszterium nemzetellenes politikájának ez önzőcélú támogatóit. Hisz a felső tábla volt az, mely a követek nemzeti törekvéseinek úntalan akadályokat gördített útjába. Ama tábla oszlopos tagjai voltak leginkább abban a helyzetben, hogy a magyarok iránt különben hajlandósággal viseltető királynénak magán kihallgatásokon információkkal szolgálhattak az iránt, valjon a miniszterium tanácsa magyar szempontból kielégítő és opportunus lesz-e. *Ezek egy háron pendülvén a német miniszterekkel*, belevitték Mária-Teré-

¹⁾ Károlyi Ferencz gr., atyjához. Datum a levélen nincs.

ziát az oly sérelmes végzésekre, milyen a szeptember 22-iki volt. *Ferencz* gróf elkeseredése és távozása Pozsonyból a diéta közhangulatát s a nagy kiábrándulást jellemzi, mely a jó hazafiakat legszebb reménységeik közepett váratlanul érte. Általános volt a jelszó, hogy nem érdemes tovább küzdeni az udvari áramlattal; a diétának úgy se lesz haszna, *legjobb, ha széjjel oszolnak*. Ez izgalmas napokban írta *Szuhányi* a Megyerre utazott *Ferencz* grófnak, hogy «a minapi resolútiókkal leforráztatván a statusok, valamint a pozsonyi szöllők allya a dértül, soha sem tudják, mihez kapjanak. Kik örömezt széllyel mennének, kik replicálnának s *anyai szerezetthez illőket kérnének*. Csak mintegy bódult elmével járnak fel s alá, ki m. Cancellariushoz, ki Personálishez.»¹⁾

A kedélyek több napon át a szétoszlás felé hajoltak a következő tábláján. S hogy e válság még *október 4-én* is tartott, bizonyítja az, hogy a Lothringen *Ferencz* névnapja alkalmával tartott udvari ünnepen «a mágnások nagy gállát tettek, a *statusok sémmit.*»²⁾ Az udvarnál bejáratos főurak egyaránt gyanúsítottak, hogy a kedvetlenül végzésekre ők az okai. A gyanúsítás az alsó tábla elnökét *Grassalkovich* kir. személynököt sem kímélte, ismerve befolyását mérvadó helyen s tudva, hogy biztató ígéretekkel úgy a fölkelés, mint a corregentia ügyében leginkább ő kecségette a követeket. Érdekesen ír erre vonatkozólag *Gáspár Sándor* szathmári követ: «Tegnap a felföldiek rajta menvén m. personalisra, megmondották, a mi szíveken volt, hogy csak *szép szóval biztata* eő Nga bennünket, azonban in re semmi nincsen. Mikor a resolútiók elolvastatának, akkor is eő Nga volt oka, hogy az *ifjúság vivatot kiálta*. Hogy pedig a statusok közül senki nem applacidált, abban bizonyos lehet eő Nga; s ha tudták volna, hogy *csak ilyen a resolútió, a corregentiáról másként beszéltenek volna.*»³⁾

Úgy látszik, *Ferencz* gróf nem osztotta a rendeknek *Grassalkovich*ról táplált rossz véleményét, mert ez ügyben így nyilatkozik: «Már szegény *Sógorra* kennek mindent . . . *eő ugyan ártatlan* egyebekben, *hanem hogy hitt*; de az minemű oka volt az hitelre,

¹⁾ *Szuhányi* M., *Károlyi Ferencz* grófhhoz 1741 szept. 28. Pozsony.

²⁾ *Szuhányi* M., *Károlyi Sándor* grófhhoz 1741 okt. 5. Pozsony.

³⁾ *Gáspár Sándor*, *Károlyi Ferencz* grófhhoz 1741 szept. 28. Pozsony.

bizony stált volna is az, *csak magyarok ne contribuáltak volna romlására.*»¹⁾ Ugyanott írja atyjának, hogy a bővebb részleteket peennára nem bízhatja, de megmondta unokaöccsének: *Haller* grófnak élőszóval, ki közelebb Nagy-Károlyba megy s az öreg úr elé terjesztheti, «ha jól observálta.»

Természetes, hogy a diæta indulatos hangulatától *megszepentek az udvarnál*, hol azzal áltatták magukat, hogy a mágnások és Grassalkovich befolyásával simán keresztülviszik az insurrectiót minden engedmény nélkül, melyet Magyarország igényel. A diæta *eredménytelen szétoszlása* ekkor nagyon megnehezítette volna a dynastia helyzetét nemcsak katonai szempontból, hanem európai tekintélyének, a többi hatalmak előtt való erkölcsi hitelének szempontjából is, mert a legrosszabb időben azt bizonyította volna be, hogy a *bécsi udvar* a maga ügyetlen politikájával Mária-Terézia utolsó támaszát: *Magyarországot is eljátszotta* s ügye most már óvhatatlanul veszve van.

Az idő pedig nagyon sürgetett. A *porosz királylyal* megkísérett békealkudozások éppen e napokban *megszakadtak*, s a kísérlet, hogy a dynastia veszedelmén ez oldalról könnyítsenek, meghiusult. A *bajor* hadsereg pedig, nyomában a francia sereggel, fenyegető gyorsan *közeledett Bécs felé.*» «Közönséges hír — jelenti *Szuhányi* okt. 1-én — hogy bajoriai Elector Linzben in Archi-Ducem Austriæ holnap napon fogja magát inauguráltatni. Landmareschall Traun urat is convocálta több statusokkal azon solennitására oly comminatiókkal, a kik nem compareálnok hívségére, jószágokhoz számot ne tartsanak, személyekben proscibáltatnak; eő pedig ott nem mulathat, hanem *vi tractatus Ferdinandæi*, a több hæreditaria provinciáknak occupálására, kiket prædecessora: Carolus VI. birt, fog sietni. Ahoz képest F. Asszonyunk is a *szép Invalida* felé fog sietni (Pesten a rokkant katonák számára III. Károly alatt építettett palota, mai nevén *Károly kaszárnya*), melybül az invalidusok budai casarmában költöztetnek.»²⁾ *Gáspár Sándor* egy héttel utóbb ezeket írja: «Az ellenség felső Austriát már occupálta, az odaváló Statusok az homagiumot le is tették néki. Felső Asszonyunk

¹⁾ L. fönn idézett datum nélküli levelét.

²⁾ *Szuhányi M.*, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 1. Pozsony.

Budára való menetele, Pesten mostan erumpált Infectio miatt, megváltozott, már most Győrben tétetnek dispositiók ő Felsége subsistentiája iránt.»¹⁾

Az ellenséges ostrom elé néző Bécsben meg éppen fölfordult világ volt. «Jönnek, mennek széllyednek az bécsiek mindenfele — írja Gáspár Sándor. Kidoboltatott, hogy a ki esztendei provisiót nem tehet magáról, onnét kiköltözzön.»²⁾ Pár nappal később meg azt jelenti, hogy a környékről minden eleséget, takarmányt Bécsbe vittek, az őrséget sietve szaporították, Pozsonyból minden katonát fölrendeltek s ezért itt a *diaeta oltalmára sem maradt semmi*. A bécsi polgárság a bástyákon sűrög, dolgozik és rombolja a magán házakat, melyek a bástyákra épültek. *Károly császár fogadalmi temploma pedig alá van aknázva*, hogy az ellenség közeledésekor legott fölrobbantassék. E templom ugyanis a bástyafalakon kívül, a Wien folyócska partján épült s a bajoroknak könnyen redout gyanánt szolgálhatott volna Bécs körülzárásánál.³⁾

Ily körülmények között a *diatát minden áron együtt kellett tartani* s megengesztelni. A miniszterium egy ideig még ekkor is kötötte magát ahhoz, hogy a magyar hadisegélyt politikai engedmények nélkül vegye igénybe s a követek megengesztelésének *más módszeréhez* nyúlt, melyet az aulicus főrendeknél gyaníthatólag igen hasznosnak tapasztalt. Ez ocsmány eszköze az abszolút hatalomnak a *lekenyerezés*, a *vesztegetés*, a szavazatok megvásárlása, kezdve olyanokon, kiket a fő kolomposoknak, a legveszedelmesebbeknek lehetett tekinteni. Föltűnő szabadszájjal nyilatkozik erről a különben naivul jóhiszemű és hivatali állásánál fogva is óvatos, félenk Szuhányi; látszik, hogy a mit megirt, *köztudomású dolog*, nyilvános titok volt. Jelenti ugyanis, hogy midőn a szétozslásra hajló követek nagy nehezen maradásra és «*replica tételre inclináltak*», a *szájasabb szónokokat* nappal is, éjjel is magukhoz «*convocálják*» a papi és világi méltóságok, mert — köz hír szerint — «*pollicitációkkal és comminatiókkal, grationálisokkal bé akarják dugni szájokat.*» E kísértéseknek némelyekre volt is hatása, a

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 8. Pozsony.

²⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

³⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándorhoz 1741 szept. 21. Pozsony.

miről Szuhányi azt a jellemző példát idézi, hogy egy tevékeny és a nemzeti követelések dolgában exponált állású fölvidéki követ. Berzeviczy János, eddig az udvar dolgairól *két befolyásos rokonától* kapott tájékoztatást, a kik szintén a követek táblájának voltak tagjai, de *már azoknak is nyelvök veszett*, «mióta a bécsi urnál» voltak; egyikről tulajdon rokona állítja, hogy «30 ezerig való *gratió-nálissal bédugták a száját.*»¹⁾

Azonban célhoz jutni ily költséges úton is vajmi nehéz volt. Az alsó és felső tábla között már abban is eltértek a nézetek, hogy ha együtt marad a diéta, ragaszkodjék-e újabb replicával előbbi fölterjesztéséhez vagy se. «A statusok — írja *Szuhányi* — három vagy négy napig alterálódttak azon, replicálynak-e F. Asszonyunknak, vagy csak a favorabilis resolutiókat redigállják articulusokban — a *többi maradjon ad feliciora et ulteriora.*»²⁾ Nem akart engedni egyik fél sem, s mint *Gáspár Sándor* Tepliez-Hévizre írja Ferencz grófnak: «Exellentíád elmenetelétől fogvást egész tegnapi *rettenettes nagy collisio* volt az Statusok és Proceresek között»; a követek nyíltan kijelentették, hogy az insurrectiónak «csekély sikerét remélnhetik, ha inconsolate térnek vissza, mely declaratio *azoknak, a kik az udvarnak azt mondották, hogy a Statusok igen contentáltattak a resolutióval, nem esett ad palatum.*»³⁾ Eközben mily viharos jelenetek voltak, kitetszik abból, hogy *Grassalkovich*, ki a rendeket megegyezésre buzdította és befolyásával a mágnásokat is «tueálta», az alsó tábla elnöki székében *gyakran szóhoz sem juthatott*, mert «gyakran a propositiójának végét sem várták, hanem keményen aggreáliáltak ő Ngát, kinek mi volt a szíven megmondotta. De mind ezek igen jól estek, mert *már erőt vettünk a Nagyokon; bár eddig is ezt követtük volna.*»⁴⁾

Az udvart s a miniszteriumot mind eme vészes jelenségek arra birták, hogy a királynénak egy *újabb leirata* által beavatkozzék a diéta menetébe. Az előttünk fekvő levelek szerint e leirat a

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz, más levele Ferencz grófhoz, mindkettő 1741 október 1. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M., Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 5. Pozsony.

³⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 5. Pozsony.

⁴⁾ Lásd ugyanott.

ravasz fogalmazásnak és diplomatiszálásnak mesterműve lehet. Szuhányi szerint a követek, kik «nem akartak az inarticulatióra reá állani, hanem replicálni s azért nem coalescálhattak a mágnásokkal», e leirat erejével «decretum által *moveáltattak*», egyidejűleg a mágnásoknak «F. Asszonyunk decretaliter *parancsolta*, coalescállyanak.» E föltűnő megkülönböztetést, mely a követekkel a rábeszélés, a mágnásokkal a parancs hangján közli az egyetértés szükségét, a leirat azzal is tetézte, hogy a követek kívánságainak egyik legfőbbikét, a *contributivális pénztár átengedését magyar kezelésbe* valamelyes formában, mintegy mézes madzag gyanánt *megígérte*. De hogy mily homályosan vala ez az ígélet fogalmazva, kitetszik Szuhányi ellentmondó jelentéseiből. Egyik napon ezt írja: «Adatott értékre, hogy a contributivális cassa *igenis transferáltatik* (más levele szerint: «Az Asszonyunk azt is resolválta, hogy . . . magyarokra transferáltassék»), ez még statusoknál nem constált.» Más napon pedig az sül ki leveléből, hogy: «A cassa *ugyan nem transferáltatik*, hanem magyar hadi commissariusok és perceptorok lesznek, kik a *magyar hadakat fizessék*.»¹⁾ Sőt még ily értelmezésben sem volt világos, hogy a leirat ígérete mennyiben kecsegtető. Idézett forrásunk szerint *Berzericzzy* felvidéki követ tudakozódott fölszólalásában, «mikint s hogy lesznek ezek a magyar tisztek: németek helyett-e, vagy stantibus illis magyar militia mellé táborozáskor fognak-e fungálni.» Még az öreg Szuhányi is elveszti — ezeket irván — türelmét, s keserű gúnnyal jegyzi meg, hogy: «se ítélő mester, se vice palatinus, se judex curiæ, *senki sem tudgya, mikint s hogy lesznek; csak rettenetes applausussal contentáltatnak a resolutiókkal* s nem tudgyák miből állyanak. Consilium (a helytartótanács) annál inkább nem fogja tudni, hogy s mint kell érteni». A naiv öreg mégis talál vigasztalót ily helyzetben is, mondván: «Én pedig úgy tartom, most elég zürzavarban leszünk, de az Isten, ki egyedül kormányozza a dolgokat, mindezekből jót hoz ki, csakhogy most nincs ideje, mivel a haza fiai egyenetlenek. Az Isten sem húzhattya üstekeknél fogva reá, mivel nincsenek üstekeik.

¹⁾ Szuhányi M. levelei Károlyi Sándor és Ferencz grófokhoz 1741 okt. 5 és 8. Pozsony.

hanem elébb nevelni kell nékik, úgy vonhattya maga szent tet-
czésére.»¹⁾

Az említett leirat annyiban czélt ért, hogy a két tábla egyet-
értőleg *fölküldte a replicát* s az *insurrectio dolgában folytatta munkáját*. De hogy mily félelemmel várták az udvarnál a decretum hatását, kitetszik abból, hogy e napokban határozta el a királyné leánykájának s a kised trónörökösnek *Gréczbe* küldését, holott húsz nappal korábban a pozsonyi várpalota tróntermében gyermekeivel együtt Magyarország oltalmába ajánlta magát. «Nagy dolog — jegyzi meg Szuhányi — *ha maga ő Felsége Gréczben nem megyen.*» Ilyen tervek alkalmasint fölmerültek akkor a hadiesemények hatása alatt s abban a félelemben, hogy a rendek neheztelése folytán Magyarország nem insurgál s oltalmat ott az udvar nem remélhet. *Szuhányi* szerint széltiben beszélték, hogy a királyné megütközvén a két tábla visszavonásán, «ad tutiora recipiállya magát.»²⁾ Lehet különben, hogy a királyné menekülése Magyarországból *csak irányzatos híresztelés vala*, hogy a rendek elhatározására azzal is befolyást gyakoroljon. Oktalan politika lett volna ez országot bármely neheztelés színe alatt elhagyni; a neheztelésnek pedig éppen dynasticus szempontból nem vala alapja, mert a rendek az izgalom e napjaiban is a megoldás kulcsát a dynastiánál keresték, elhatározván végső esetre, ha a mágnásokkal meg nem egyezhetnének, külön küldöttséget menesztének a koronához, és szószólójuknak, miután ezt a nádor és a hercegprimás megtagadták, egyenesen a *corregens fejedelmet* kéri meg.³⁾

Az udvarnak mélységes okot a félelemre és kísérleti anyagot a rendek megfélemlítésére mégis az *ellenségnek Bécs felé közelgetése* szolgáltatott, kiről Szuhányi is, Gáspár Sándor is jelenti e napokban, hogy az Enns vizénél «lineát formál» s előhada Szt.-Pöltenig s Krems-ig portyáz. A rendek azonban haragvó indulatukban ezt a félemlítést nem vették komolyan, s midőn a személynök kéréseire, hogy ő benne ne kételkedjenek, úgy szólva bizalmatlansági nyilatkozattal feleltek volna, az ellenség jöttét hirtelő

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 8. Pozsonyból.

²⁾ L. ugyanott.

³⁾ L. Gáspár Sándor, Károlyi Ferencz grófhoz 1741 okt. 5. Pozsony.

lárámra azt felelték, hogy ez csak ürügy és fogás a diæta föliratának siettetésére.¹⁾

Nem tudjuk, gondolt-e e napokban az udvar bölcsesege ama hátrányokra, melyek a fölkelés ügyének további huza-vonájából származhatnak, mert az országos hangulatot, a *vármegyék buzgalmat* s a toborzandó katonák lelkesedését meghervasztván, az országos segítségnek értékét veszik el s a veszedelmet fölfokozzák. Szerintünk ennek kellett volna a döntő oknak lenni az ügyek siettetésére. Mert a mi intézkedés szeptember 11-e óta a kormányzat részéről országszerte történt, a diætalis munkák zátonyra jutása folytán fönnakadt az egész vonalon.

A *nádor* mindjárt szept. 11-e után meghagyta az *összes főispánoknak*, hogy vármegyéikbe menjenek, bevárando s legott végrehajtandó a további rendelkezéseket. Ugyan ő intézkedett, hogy a diæta tárgyalásainak folyását s az ott történt megállapodásokat a megyebeli követek esetről-esetre közöljék mihez tartás végett a főispánokkal. A nyugati határokhoz közel fekvő vármegyékben a nemesek összeírása, a portális lovasok kivetése ugyanekkor nyakra före megtörtént; sőt némely vidéken odáig ment a helyhatóságok túlbuzgalma, hogy saját ötletükből *gyalog militiát is toborzottak*, mielőtt az ezt elrendelő törvény elkészült volna — miért a rendek megneheztevé, jegyzőkönyvi rosszalásukat fejezték ki. Az előmunkákhoz tartozott az is, hogy fegyver dolgában a katonai raktárak készlete a fölkelendő gyalogság rendelkezésére bocsájtatott s a nádor parancsot küldött a határörvidéki várakba, hogy a parancsnokok az ott leltározott *20,000 drb puskát* a kormánytól küldendő utalványokhoz képest az egyes vármegyéknek kiszolgáltassák. Mind ezen mozgolódás szükségképpen *elmeredett a diætán történtek hírére*. Ennek elég bizonyosságául szolgál mind az, mit a Tiszántuli hadkerületről a levéltári adatokból tudunk s az alábbiakban ismertetünk.

Még szeptember hó derekán történt, hogy a háború veszedelmének első hatása alatt minden nélkülözhető ezredet a határra kellett vetni. Akkor kívánta a bellicum, hogy a Szathmár és Bihar

¹⁾ «Quod sit solum medium curandi instantiam.» *Gáspár Sándor*. Károlyi Sándorhoz 1741 szept. 28. Pozsony.

vármegyékben helyőrségi szolgálatot tevő Koháry és Portugall ezredek onnét szintén kivonassanak. Ezt az illető vármegyék követei részint azért ellenezték mert az utolsó török hákorú óta meg nem szűnt *rablóvilágot* a két ezred eltávozása után fegyveres erővel nem lehetne féken tartani, részint azért, mert e csapatok a *közfölkelés* esetén a *toborzás és sorozás* munkáinál a helyhatóságoknak fegyveres assistentiát nyújtanának. A vita akként oldódott meg, hogy a megyei rendek az illető hadkerület főparancsnokának: *Károlyi Sándornak*¹⁾ kikérendő véleményébe előre belenyugdottak. S az öreg gróf a nádor kérdésére föltűnő éllel azt jelenté ki, hogy az ország belső dolgán s *az insurrectió munkáin ez a helyőrség se hasznos, se kárt nem teszen* — mehet is, maradhat is. *Az insurrectióra egészben oly kevés kedvet tapasztal, hogy a fegyveres segítség sem lendít rajta: «Nem fogh az nyulat.»*²⁾

Hivatalos értesítést a *fölkelés dolgában ez egész hónap során a kormánytól nem kapott*; a mi tudomása volt fölöle a grófnak, azt Szuhányi és Gáspár, valamint fia leveleiből meríté. Ez értesítések — mint fönn már jeleztük röyiden — nagyon meglepték mert nem bízott a kiállítandó magyar had szervezése és vezetése iránt a *bécsi miniszteriummal való megegyezés lehetőségében*. Midőn pedig a terv részleteiről, valóításának módjairól értesült s ezeket összemérte az ország vidékén az élet, a nemesség és nép nehéz helyzete, az inséges, háborús és járványos esztendők ezer csapása által bőviben termelt gyakorlati nehézségekkel, melyeket a diétán szerzett politikai tapasztalatok s lehangoló erkölcsi hatások sokszorosán tetézték: *nem sokat bízott a tervezett insurrectió sikeréhez*.

Szeptemberi levelei tele vannak aggodalmakkal, hogy annyi ellenséggel szemben *a megajánlott katonai erő elégséges lesz-e*, s a hadi contributióval terhelt ország ekkora erőnek kiállítását s tartását is megbirja-e. Egy helyt panaszkodik, hogy az ország ajánlata *kettős quantumot* fog maga után vonni, mert az *új hadak árán* kívül fizetendő lesz a *régi ezredek zsoldja* is, melyek eddig az ország számláját terhelték s más alappal ezután se birnak. Egyéb

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 szept. 13. Pozsony.

²⁾ Károlyi Sándor, fiához 1741 szept. 23. Nagy-Károly.

leveleiben pedig a nagy szegénységet hordja föl, mely miatt a parancsnoksága alatt lévő vármegyéket az eddigi quantum alól is föl kellene menteni, a mint hogy annak fizetésében eddig is hátralékosok maradtak.

Ennek daczára, be nem várva a hivatalos fölszólítást, *előzetes értekezletet* hívott össze szept. 26-ára Nagy-Károlyba, mely a portális lovasok és gyalog katonák kiállítása dolgában vala egy későbbi megyegyűlésnek javaslatot teendő. Mint erősen gyakorlati ember, első sorban azt a *költséget* állapíttatta meg, amibe *egy katona* kerülni fog, s gondoskodott, hogy vállalkozóval ideje korán ajánlati egyezményre jusson. Így kötött *előzetes szerződést*, melyet a conferentia helyeslőleg vett tudomásúl, egy Nagy Lázár nevű vállalkozóval, ki a Szathmár vármegyére esendő gyalog katonákat puska nélkül teljes egyenruhában fejenkint 20 frtból, a vármegye portáira eső 87 portális nemesi lovast pedig fejenkint 110 frtból vélte kiállíthatónak. Ugyanekkor elrendelte, hogy a személyes fölkelésre köteles vármegyei nemesség *október 11-én* jelenjék meg *generalis mustrára*.¹⁾

A conferentián szerzett tapasztalatok, a vidéki élet nyomorúsága, az elemi csapások éppen úgy, mint a diæta tárcgyalásainak szerencsétlen menete az előintézkedések közepett is mély aggodalommal töltötték el az öreg grófot. Éppen ezért nem győzte leveleiben ismételten arra unszolni fiát, hogy az irányadó köröket, melyekkel érintkezni alkalma van, a külső veszedelem ellenében *ne csak katonai*, hanem első sorban békéltető *diplomatiiai lépések* megtételére igyekezzék rábírni. Az öreg úr okoskodásában kiinduló pont az a declaratio, melyet a bajor választó fejedelem — Mária-Terézia megkoronáztatása ellen tiltakozva — még ez év nyarán küldött meg az országgyűlésnek, bejelentvén egyuttal trónöröklési igényeit a *magyar királyságra* is. Ez okiratot a diæta akkor válasz nélkül hagyta. *Károlyi Ferencz* gróf — mint más helyütt már előadtuk ²⁾ — javasolta ugyan a felső táblán, hogy a diæta erről tudomást vegyen és *manifestumban* terjeszszze Európa elé a bajor választó fejedelem trónkövetelésének törvénytelen vol-

¹⁾ Károlyi Sándor, fiához 1741 szept. 27. Nagy-Károly.

²⁾ Lásd e munka I. kötetét 571—574. lapokon.

tát; a rendek ezt *elvéleg el is fogadták s föliratukban kifejezésre juttatták*, — de az európai kormányok elé az ő szavuk nem került: «*a német miniszterium nem engette*» — mint Ferencz gróf atyjának megírta.¹⁾ Most azonban, midőn a külső veszedelem nagy arányokat öltött, az öreg gróf ismét visszatért erre a kérdésre, majdnem több sikert várván az *idegen diplomatia* beavatkozásától, mint a *honi fegyverkezéstől*. Véleménye persze nem tarthat igényt e pontban az illetékesség tekintélyére: az öreg úr diplomata soha nem volt, nagykárolyi magányából a világot egyoldalulag, subjective ítélte meg. Ha tehát ebben a nagy európai háborúban, mely minden államot fegyveres pártállásra kényszerített, az egyedül semleges *pápai államtól* remélt bathatós békéltető közbenjárást, ha abban bízott, hogy a *római pápa* beavatkozásának hatása lehet a versengő cabinet-politikára, főleg pedig az ellentábor *protestans* vallású és Voltaire irányát követő legnagyobb katonájára: II. Frigyes porosz királyra, ily reménykedés az öreg grófnak mély vallásssosságát dicséri, de a politikai vélemény súlyával, a tájékozottság tartalmasságával nem birhat.

Erről ábrándozott ő már a szeptember 11-iki események hírének első vételekor, figyelmeztetve fiát, hogy a római pápa tiltó szavának a *keresztény vér ontása ellen* lehetne fogantatja. Majd napok mulva is vissza tért ez ügyre. «*A bavariai herczeghez* kellene írást vagy ablegatiót expedálni — írja többek közt — szükségesnek itélném a *római pápához is együtt* Asszonyunkkal folyamodnunk, hogy onnat Istentül adatott koronánknak és ezen apostoli országnak törvényeiben való conservatióját venné szivére s *hathatós mediatorsága által* ezen következendő vérontásnak eltávoztatása (végett) vetné közben magát. Ha nem használna — teszi hozzá óvatosan — de legalább nem ártana s mind Isten mind világ előtt méltatlan impetionk napfényre tétetvén, inkább remélhetnők fegyverünknek is boldogulását.»²⁾ Még világosabban kifejti erről szóló nézeteit két nappal később, midőn csodálkozik, hogy nem írják neki megbizott emberei, vajjon «*munkálkodnak más*

¹⁾ Lásd dátum nélkül való levelét atyjához, melynek egész tartalma, stylusa és kiállítása arra vall, hogy 1741 őszén kelt.

²⁾ Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 27. Nagy-Károly.

utakon s módokon az Felségeink és az Statusok, vagy *csak az nagy hadi praeparatiókon?*» Ez a «csak» mutatja, hogy a «más utakon s módokon» elérhetőktől az öreg gróf ekkor is többet várt. E levelében a pápai beavatkozást kizárólag a *hitbuzgó bajor* választó fejedelemmel kívánja megkisértetni s nemcsak ott remél hatást tőle, hanem Magyarországon is, melynek erkölcsi erejét a pápa erkölcsi támogatása csak növelni foghatná. «Conscientiája nemzetünknek — írja erre vonatkozólag — mind Isten, mind világ előtt felszabadul; magunk oltalmára felemelt fegyverünk is Isten által győzedelmesebben vezéreltetnék és népünk megerősítetve, boldogulását is jobban remélnhetnök.»¹⁾

E tanácsnak figyelembe nem vétele annál inkább elkeseríté az öreg grófot, mert a diétán történtek folytán *törvény, felsőbb parancsolat és irányadó tájékoztatás hiányában* az insurrectió iránt sem tehetett semmit. Úgy *Gáspár Sándor*, mint a fürdőn tartózkodó *Ferencz* gróf figyelmeztették, hogy ne is kövesse a Pozsony-nyal szomszédos «szeleskedő» vármegye példáját: ne hirtelenkedje el sem a katonák kiállítását, sem azok toborzását, mint azok, mert még elhatározva véglegesen semmi sincs. *Gáspár Sándor* a fiatal gróf megbízásából mindössze annyit kért az öreg gróftól, hogy a vármegyénél a *posztó anyag* beszerzésére néhány ezer forintot tartasson készen s vétesse is meg jókor, míg az ára föl nem megy, most olcsóbban jutna hozzá.²⁾ Alig egy héttel később már elrémítő példákat idéznek Pozsonyból a szomszédos vármegye fölkelőinek siralmas állapotáról és eltartásuk nehézségeiről a beállott diétális confusiók között. *Szuhányitól* többek közt azt is megtudjuk, hogy a kik Pálffy nádor uradalmából soroztattak be «mivel intertentiót nem akarnak rájuk adni, eő Kegyelme sem tarthattya, dominiumokkal sem tartatná eörömet ingyen, azért úgy hallatik, már egynehány *elszökött bennök.*»³⁾ De az öreg úr nem várta be mind ezek tanácsát, hanem az általános jelenségek-ből ítélve, maga ösztönéből *megszüntetett minden előzetes intézkedést.* «Nem látván állandóságát az Statusok terrorjának», még az

¹⁾ Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 29. Nagy-Károly.

²⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

³⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

összehívott vármegye gyűlését is lemondta, nehogy állandó parancsok vétele előtt szükségtelen költséget okozzon a vármegyének.¹⁾ Ugyanezt tette Bihar vármegyével is, melynek közgyűlése okt. 10-ére vala tervben.²⁾ Legfőlebb odáig ment, hogy a Szathmártt utalványozható összegből megrendelte a posztót. Nem is hagyja — úgymond egyik levelében — mindaddig földaraboltatni, míg nem tudja, vajjon törvény alapján vagy «dieta appendixe gyanánt» lesznek az egyenruhák kiadandók a generalatusnak.³⁾

Általán az volt a meggyőződése a vármegyei *nemességgel* való érintkezésből, hogy akár az udvari miniszterium lehangoló politikai magatartása, akár a hadi élettől egyéb okokból való vonakodás és költségeinek el nem bírása folytán *kevés abban a hajlandósága személyes fölkelésre*. «Úgy tapasztalom ugyan — írja e dologban — az Nemesség elméjét, hogy pro securitate harum Partium et Conservationem publicæ tranquillitatis inkább idehaza kívánna maradni és az porta után felállítandó katonaságon felül *ki ki magha helyett jó alkalmas fegyveres katonát állítana*, mely is bizonyára mind hasznosabb mind tanácsosabb volna, mint az Nemes, ki vén, ki iffiú setko Pán (mind úr), de az zsoldost úgy regulálhatná, az mint szeretné; azomban történhető Tolvajságok ellen ithonn is securitás lenne.»⁴⁾

Már a nagykárolyi conferentia előtt is igen lehangoló benyomást szerzett az öreg gróf a nemesi rendnek harcra termettségéről. «Éhel holt szegénység ez az armalista nemesség — kiáltott föl egyik levelében — fegyverrel sem lehet ezt kényszeríteni fegyverre, lóra.» Mánhelyt meg a nép nyomorára gondolván és a pestis terjedését látván, csaknem kétségbeesetten sóhajtott: «Jaj, jaj! országunknak, nemzetünknek; éhség, fegyver s döghalál egyszermind rajtunk. Ha csak Isten s annak szent fiának szentséges Anyja nem könyörül rajtunk, bizonyára oda leszünk.»⁵⁾ Majd

¹⁾ Károlyi Sándor gr., fiához 1741 okt. 4. Nagy-Károly.

²⁾ K. Sándor gr., fiához 1741 okt. 9. Nagy-Károly.

³⁾ K. Sándor gr., fiához 1741 okt. 18. Nagy-Károly.

⁴⁾ K. Sándor gr., Gáspár Sándorhoz 1741 okt. 9. Nagy-Károly.

⁵⁾ Károlyi Sándor gr., Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 szept. 27 és 29. Nagy-Károly.

megtudván a diæta siralmas folyását és «nem látván a Haza állandóságát, mert a miben voltanak, azt is felforgatták, söt Graskalkovitsra rámásztak, eszük veszvén s onnat semmi jót nem várhatni»: azt is megbánni látszik, hogy a «mundér» iránt a posztó beszerzésére nézve rendelkezéseket tett.¹⁾

Általán tele volt ez izgalmas napokban kétségekkel, *kitelik-e a 30,000 gyalogföjlállítása s eltartása a quantumból*. «Magatoknak és az többi regularis német s magyar Regimenteknek — kérdé fiától — honnét leszen fizetése, és subsistentiája, mert, rebus sic stantibus, az külső provinciák az mint eddig sem attanak, hanem csak papiroson hevernek az assignatiók nálatok, annyival inkább most már semmit sem adnak.» Nem is hitte, hogy 15,000-nél több fegyveres kikerülhessen; így sem remélte a fönnakadás nélkül való finanziaozást; hisz a német kormány a kényszerforgalmú bankjegyeknek egyetlen forrását: a bécsi bankot is az ostromnak elébe néző Bécs városában fejejtette. «Ámbár nagy consideratiók és így talán elégtelenségek fognak is keresztül állani benne — írja többek közt — csak az bécsi Banko ottan nem hagyattatott volna.»²⁾ Csak midőn az invasio veszedelme a legnagyobb fokot érte el és «a franczia a bavarussal csakugyan közelgett Bécs felé», s híre járt, hogy minden takarmánynak Bécsbe való szállítása miatt «nem subsistálhatván az ellenség lovassa, Magyarországra is excurrálni fog»: ³⁾ az öreg gróf keserű hangulatban bár, de bele nyugodott a helyzetbe. «Az Bavarus . . . írja — kétség kívül az Austriacusokkal kezdette operatióit, az többivel is az szerint fog procedálni és így *reá fog Hazánk az siralmas insurrectióra készülni és érkezni, s az 30,000 hajdú is fel fogh állittatni, melytől — teszi hozzá — nem kevésé megijedt ezen föld.*»⁴⁾

Az itt közlött adatok elég sulyos okokat vetettek az udvar mérlegébe, tetézve az ország egyéb vidékein tapasztalt hasonló jelenségek által, hogy a diætával gyorsan, és — másként nem lehetvén — a nemzeti kivánságok iránt kedvezőbb értelemben végezzen.

¹⁾ Károlyi Sándor gr., fiához 1741 okt. 14. Nagy-Károly.

²⁾ Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 szept. 23 és 27. Nagy-Károly.

³⁾ Szuhányi M. K. Sándor grófhoz 1741 okt. 8. Pozsony.

⁴⁾ Károlyi Sándor gr.. fiához 1741 okt. 11. Nagy-Károly.

Mily sietősen járt el az udvar ekkor, kitetszik abból, hogy míg az augusztusi gravamenális föliratra heteken át adós maradt a felelettel, most *öt nap alatt letárgyalta és válaszzal honorálta a rendek replicáját*. Ez október első négy napjának egyikén ment fel az udvarhoz, miként Szuhányi levelei gyaníttatják, s a *válasz reá október 8-án* már leérkezett.¹⁾

E nevezetes *októberi leirat*, a mennyiben a sérelmi kérdésekről részben kielégítőleg, részben megnyugtatólag nyilatkozott, rendes mederbe terelte újra az országgyűlés tárgyalásait a *fölkelés* dolgában is. Itt van alkalom, hogy erről s a vele kapcsolatos fölmerült részlet kérdésekről tüzetesen szóljunk amaz adatok alapján, melyeket a grófi nemzetség levéltárában találtunk.

II.

A *vegyes bizottság*, mely tárgyalási alapul a rendek szeptember 11-diki országos ajánlatát tekintette és 30,000 magyar *gyalog* katonának, valamint a portánkint kivetendő *zoldos lovasoknak* és a lóra ültetendő *nemesi fölkelésnek* hadbeosztási, felszerelési és ellátási kérdéseiről vala hivatva javaslatot előterjesztteni, munkálatával mindjárt az első tíz napon belül megakadt.

Az *eredeti hazafias tervnek*, hogy az ország az évi quantum összege erejéig *13 új gyalog ezredet*, és ezen felül nagy számú portális és nemesi lovasságot állítson ki és tartson el, *hajótörést kellett szenvednie*. Főoka pedig nem az udvar ellenkezése volt, melyről már szólottunk, hanem a terv katonai és pénzügyi szempontból való *kivihetlensége*, a mit az alábbiakban igyekszünk az olvasó elé tárni.

Előttünk fekszik *Gáspár Sándor* egyik levelének függeléke, mely *költségvetési* számításokat tartalmaz a diéta eredeti terve alapján. Számításának végső eredménye szerint a *fölkelési költségek* a fődözetül szolgáló *évi quantumot*: 2.500,000 frtot nem veszik teljesen igénybe, sőt 266,000 frt fölösleg maradna fenn. De a

¹⁾ Lásd Gáspár Sándor és Szuhányi M. leveleit K. Sándor grófhhoz 1741 okt. 8-áról.

mint bírálni kezdjük számítását s annak két főtételét: a gyaloghad *fölszerelésére* előirányzott 687,960 frtot s a *13 ezred* legénységének évi *eltartására* előirányzott másfél milliót, hibásnak kell megállapítanunk ott az aritmetikai számítást, itt pedig a hadszervezési combinatiót.¹⁾

Egy fölkelő gyalog ezred személyi létszámát ö 2250 főre (s így 13 ezred létszámát 29,250 főre, tehát megfelelően a megajánlott 30 ezerhez) teszi. Egy katona fölszerelése szerinte átlag 24 frtba kerülne; a mi egy ezrednél 54 ezer forintot, 13 ezrednél pedig 702,000 frt költséget képvisel. Így a Gáspár révén fönn idézett 687,960 frt csakis számítási hiba eredménye.

Az ellátási költségekre nézve azonban igaza van Gáspár Sándornak. Az ott kitüntetett *másfél millió* csak az esetben elegendő, ha egy-egy fölkelő ezred *tényleg 2250 főben* állapítatik

1)

Demonstratio.

	Statuendorum 13. Legionum Pedestrium, quarum singula constabit ex capitibus No...	2,250
1-mo	Regnum Hungariæ habet Portas 5322½ prodibit Nrus	29,270
2-do	Stabus, seu Status Legionum integer et alii superiores officiales sunt capita...	862
3-tio	Stipendium omnium officialium superiorum regulamentale quoad inferiores officiales et gregarios restrictum per 12. menses expetit	1.545,420
4-to	Vestitus horum una cum armis à f 24 computatis	687,960
	In toto fuit	2.233,380
	Manet itaque restantia à f. 2.500,000...	266,620

Notandum.

- 1-mo His accedunt erga singulam Portam repartito uno Equite armato per Dnos Prælatos, Magnates et nobiles Possessionatos, omnesque illos qui sub nomenclatura nobilitatis continentur et Possessionati sunt a proportione Bonorum suorum propriis sumptibus statuendi et intertenendi Milites 5.322½
- 2-do Accedent præterea illi, quos iidem Possessionati vel etiam alii Nobiles ad belli gerendum inhabiles loco personarum suarum statuent, qui de facili constituent... 3.000
- Erigentur homines in formam Regiminis 8.322
- 3-tio Accedet his residua totius Regni Hungariæ nobilitatis Insurrectio, quæ magnum numerum constituet. — Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 szept. 17. Pozsony.

meg. Ez esetben egy ezred havonként portiókban és készpénzben tényleg nem került volna többé 11,543 frtnál, 13 ezred pedig 1.545,420 frtba. Hogy Gáspár ez állítását igazoljuk, előkerestük a grófi nemzetség levéltárából a császári seregzredek egykorú *regulamentumát*: abban úgy találtuk, hogy egy ezrednél a természetben kiszolgáltató portiók s a zsoldban kifizetett készpénz havonként 16,886 frtra rúgtak s így a *seregzredek* mintegy 30 perczenttel kerültek volna *többé* az új *fölkelő gyalog ezredeknél*. A különbséget azonban teljesen kiegyenlíti az, hogy *egy-egy seregzred létszáma 2793 főt* tett ki, míg a fölkelő ezredeké csak 2250 főre terveztették, a mi szintén mintegy 30 perczentnyi eltérés. A kérdés tehát az volt, vajjon katonai szempontból helyes és elfogadható-e, hogy a *seregzredek mellett* Magyarország áldozatkészségéből ugyan, de törvényes quantumának fejében *létszáma gyöngébb magyar fölkelő ezredek szerveztessenek*, a mi a csapatvezetés, kiképzés, harszi fölhasználás és seregigazgatás szempontjából egyaránt inconvenientiákra adhatott alkalmat.

Teljesen fölvilágosítjuk a kétféle mértékű ezredszervezet nagy különbségét, ha szembe állítjuk a régi regulamentum alapján a *seregzred* tagozatát egy *fölkelő ezredével*, a milyennek azt Gáspár Sándor előirányzott tétele gyaníttatja. Egy császári seregzred állt 3 zászlóaljából, ezek mindegyike 7—7 századból (tehát az egész ezred 21 századból), s e létszámot kiegészíté az ezredtörzs mellett egy gránátos század. Ellenben ha a fölkelő ezredet föltagoljuk 3 zászlóaljra, ezek mindegyikéből csak 6—6 oly század kerül ki, melyet a regulamentum előir, (tehát a fölkelő ezred csak 18 századból állhatott). Ez annyit tesz, hogy a *fölkelő seregnek a századtól fölfelé minden tagozata* (zászlóalj, ezred, dandár stb.) *lényegesen gyöngébb leendett*, mint a császári sereg megfelelő tagozatainak bármelyike.

Világos tehát, hogy az országgyűlés vagy azon inconvenientiák előtt állt, melyek az új magyar hadnak a császári sorhadtól számbeli különbözőségéből az ország vállalatára katonai szempontból szükségképpen következtek, vagy pedig ki kellett a különbözetet egyenlíteni s a fölkelő ezredek létszámát a sorhad ezredeivel egyenlővé tenni. Csakhogy ez esetben a fölkelő ezredek létszáma is nem 2250, hanem 2793 főből állt volna, s így 13 ezred 36,309 katonát

kivánt volna, tehát 6309-el többet, mint a mennyit az ország megajánlott. Éppen úgy az ellátás tételénél is egy ezred a regulamentum értelmében havonként nem 11,543, hanem 16,886 frtba, évenként 102,632 frtba került volna ; s így 13 ezred évi ellátása 2.634,216 frtot tesz vala szükségessé, a mi fölszerelési költségek nélkül is jóval fölülmúlja a 2.500,000 frt évi quantumot.

Bizonyos volt, hogy ezt a «ráadást» az ország meg nem bírhatá, hisz a régi quantummal is nagy hátralékban maradt. Nem kevésbé bizonyos volt, hogy a katonai körök a 13 ezred gyenge létszámát kifogás alá veendik. Nem volt hátra egyéb, mint az *eredeti terv megváltoztatásával* akként oldani meg a problémát, hogy *13 ezrednél kevesebbet ajánljon meg a diæta*, de *egy-egy ezred létszámát lényegesen emelje föl*. Méltán írta *Károlyi Sándor* gróf, a neki megküldött első tervezetről, hogy «felállítását ily formában inpracticabilisnak» tartja ; a «sok gyalog» fel fogja emészteni az egész quantumot, s egyéb adóalap hijában a magyar zsoldban álló német gyalogság is Magyarország terhére fog esni. «Más quantum leszen rajtunk — írja ugyanott — és decrescencia esvén, honnét recrutáztatik ; azért *kevesebb mértékre kéne intézni.*»¹⁾

Ha a gyaloghad ellátási költségéhez hozzászámítjuk a *portalis lovasok* s a *bänderialis nemes hadak élelmét* egy esztendőre : teljesen megokoltnak kell tartanunk, hogy a diæta ügy pénzügyi, mint katonai okokból *megváltoztatta a közönséges fölkelés rendszerét*, «kevesebb mértékre» szállítva le azt, a hogy az öreg gróf, ez a régi gyakorlati ember óhajtotta.

Mintegy két heti huza-vona és alkudozás után határozatba ment, hogy az ország 13 ezred helyett csupán *6 új ezredet állítson*, egyenkint 4—4 zászlóalj erejéig. Egy zászlóalj becsültetett 750 főre, s így az egész ezred 3000-re. E beosztás szerint taktikai tagozatra különbözött ugyan a fölkelő ezred a soredredtől, de erőre fölülmulta azt, 6 fölkelő regiment létszáma pedig mindössze *18,000 emberre rúgván, ezek ellátása harmadrésznivel kevesebbe került, mint 30,000-é s a megtakarított összegből ki lehetett egészíteni a már létező 3 magyar soredredet* a fölkelő ezredek létszámával egyenlő fokra, fölállítván azoknál is a negyedik zászlóaljat, ember-

¹⁾ Károlyi Sándor gr., Gáspár Sándorhoz 1741 okt. 4. Nagy-Károlyból.

ben így is csak 22,000 gyalog katona vala kiállítandó s évi eltartásuk díja nemcsak kikerült a quantumból, hanem maradt a portalis lovasságra is.¹⁾

Ugyanekkor a diéta a fölszerelés kérdését is elintézte valahogy. Fegyver dolgában már hetekkel ezelőtt belenyugodtak a rendek a királyné ajánlatába, ki a bécsi raktár s a végvidéki várak puskakészletét a magyar gyaloghadnak szánta, s vármegyénként szétosztására Pálffy nádort utasítá. A *ruházat* kérdésében csak az iránt volt nézeteltérés, hogy ezeket a vármegyék, avagy a hadi főcommissariatust útján rendeljék-e meg egyes vállalkozóknál. Némely vármegyék túlbuzgalommal hozzáfogtak a csináltatáshoz, holott még az egyenruha formája, közös jelvényei és díszítési módja nem voltak végleg elhatározva. Ezek megrendeléseit a kormány részben lemondta, részben elhalasztásukat kívánta. Azután abban állapodtak meg, hogy minden vármegye számára az egyenruhát a főhadi commissarius fogja csináltatni s megküldetni, a vármegyék dolga csupán a számlák kifizetése lévén. Azonban október elején ez is megváltozott, mert «a commissariatust azt mondgya, hogy in cassa pénz nincs, melybül anticipálni lehetne a mesterebereknek.»²⁾ Végre reáfanyalodtak arra a megoldásra, hogy a commissariatust alkudjék meg a vállalkozókkal a királyné költségére, melyet egyelőre a vármegyék előlegeznek, e pénz is betudatván a quantumba. Elvül pedig kimondatott, hogy a ruhafölszerelésnek karddal együtt fejenként 20 frtnál többre nem szabad kerülni.³⁾

A mi a *portalis lovasság* s a *személyes nemesi fölkelés* szervezésének s ellátásának tervét illeti, a megoldás könnyebbnek látszott, mert egyszerűbb anyagra vonatkozott, az udvar pedig erősen secundált a rendeknek, hogy a támadó akadályokat gyorsan elhárítani segítse, mert erre a lovas hadra remélt leghamarabb számíthatni, ennek megajánlását fogadta legszívesebben. Azonban úgy a portalis lovasok, mint a personalis insurrectio ügyében nehézségek mégis támadtak.

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhöz 1741 okt. 8. Pozsony.

²⁾ Lásd ugyanott.

³⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhöz 1741 okt. 12. Pozsony.

A vidéki nemesek, kivált az armalisták, nem szívesen keltek föl személyesen s hajlandóbbak voltak maguk helyett egy-egy zsoldost állítani. Az udvar nemcsak ebbe nyugodott bele, hanem — mint később látni fogjuk — azt se ellenezte, hogy a szegényebb nemesek, kik egyenkint zsoldost nem tarthatnának, *négyen-öten álljanak össze s közös költségből fizessék az őket helyettesítő egy lovast.* Nagyobb baj volt, hogy a személyes fölkelésből a *papság*, mely közjog szerint az ország első rendje és fegyverszolgálatra kötelezve volt, *ki akarta magát vonni teljesen.* S mert az armalistákhoz hasonló szegénységre nem hivatkozhatott, azt hozta föl örvül, hogy a törvény öt csak a poginyság ellen kötelezi harcra, míg most keresztény vér ontásában részt már csak lelkesíti hivatása folytán sem vehet. Az alsó táblán a káptalanok követjeivel szemben nagy nehezen keresztülvitték a rendek, hogy ha személyesen nem is, legalább helyettesítő zsoldosok tartásával járuljon a papság a nemesi fölkeléshez, erre fordítván a *törvényes tizednek tizedrészét.* De e végzés a mágnásoknál újabb viharos jelenetekre adott alkalmat, hol az *ország főpapjai a leghevesebben védtek* az egyházi rend említett álláspontját. «Annyira exandescáltak tegnapelőtt — írja Szuhányi — Primás és egi Püspök uraimék, hogy eö Herczége azt mondotta publice: készebb meghalni, másszor ismét, *készebb magát leváogatni.*» A vita élességére jellemző, a mit Szuhányi ugyane levélben említ: «M. Judex Curiae urunk az egi Püspöknek úgy felelt a többi között: *Excellentiádnak szabad beszélni, mert pap, de a bátyjának* (Erdödy gróf tábornoknak) *másutt is meqfelelek.*» Csak nagy nehezen tudta Mária-Terézia ismételt üzenetekkel a fölgerjedt szenvedelmeket megsillapítani, sürgetvén a gyors végzést, «mert res non patitur moram.»¹⁾

Ennél is nagyobb és hosszadalmasabb munkába került a *systema*, hogy egyrészt a vér- és pénzadó terhe a három rendbeli fölkelés céljaira miképpen *osztassék föl* egyenletesen a *vármegyék, városok portái* s az egyes nemesi *curiák* között, beletudva a possessionatus nemesség *több rendbeli birtokait* s a nemes özvegy asszonyok kötelezettségét is; másrészt *egy-egy század* fölállítására

¹⁾ Szuhányi Márton, K. Sándor grófhhoz 1741 okt. 22. Pozsony.

vidékenkint mely porták, *egy-egy zászlóaljra* mely járások, s *egy-egy ezredre* mely vármegyék csoportosítottassanak össze. Ez utóbbi föl-
adatot a diétán *individualis munkának* nevezték, a mennyiben az
egész országos szervezet végrehajtásánál e munka keretei közt
volt előírva egy-egy helyhatóság, egy-egy főispán, tőle lefelé a többi
közlegeknek személyes teendője.

A mi az elsőt: a *teher aránylagos megosztását* illeti, az utolsó
nemesi összeírás szerint $5405\frac{1}{2}$ porta vétetett számba. Ezekre
esett *egyenkint 4—5 zsoldos gyalog* katona kiállítása s eltartása, a
mi a megfelelő jobbágyság szolgáltatásaiból vala fődözendő a
quantum erejéig. *Egy portára — a regulamentum adatai szerint —*
hadí adóban nem egészen 470 frt esett volna, s ha ehhez hozzá-
vesszük a minden portára eső *egy zsoldos lovas katona* évi költsé-
gét, valamint azt a terhet, melyet a *személyes* fölkelésben részt-
vevő portalis nemes, vagy ennek zsoldossal való helyettesítése
képvisel, átlag az 500 frtot is túl haladja a teher, melyet a porták-
nak egyenkint viselniök kellett. Abban a számításban, melyet
fönn ismertettünk, ki volt mutatva, hogy csak a gyaloghad könnyen
kimeríti vala az egész quantumot. Ha az ezredek számának
leszállításából maradt is fönn e czímen fölösleg, azt bőven igénybe
vette a portalis lovasság, s így a *personalis had tartására már*
nem telt. Ezen kivánt a diéta segíteni akként, hogy egyrészt a
papi tizednek tizedrészét, másrészt az *ország városaira eső portalis*
lovasok pénzen való megváltása árát rendelte az említett hiány
kipótlására a hadbiztosági pénztárak révén fordíttatni. Ez utóbbi
terv még az októberi resolútiók leérkezése előtt merült föl, mikor
a követek a fölkelési systema számításaival leginkább küzködtek.
Gáspár Sándor erre vonatkozólag írja, hogy a hadbiztosági pénz-
tárban mindössze 10,000 frt van s ha a városok ezt portalis lovasaik
fejében 50,000 frttal kipótolják, 60,000 frtból a személyes fölkelés
számára legalább a kenyér egy évig biztosítva lenne. «De bezeg —
jegyzí meg Gáspár — az városoknak ezen találmány nem ad
palatum esset.»¹⁾

Hosszú küzködés volt ez iránt is, hogy a kiállítandó csapa-
tok a *zsoldot* és természetben eltartást mely *időponttól* kezdve

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 szept. 28. Pozsony.

húzzák. Mert az összegben lényeges különbséget tett ki, vajjon *besoroztatásuk napjától* fogva kell-e a katonákat fizetni, holott szolgálatot csak attól kezdve tesznek vala, mikor *hadba indulnak*. Élénk aggodalmat keltett a rendeknél, hogy a szervezkedés befejezése hónapokig elhúzódhat, s így a buzgóbb vármegyék, melyek a katonaaállítását a hadbaindulás előtt már befejezték, tartási díjokban súlyos terhet vállalnának magukra, ha a fölkészülési idő alatt is zsoldot tartoznak fizetni. Ez iránt már októberi replicájukban «instantiára fakadtak» a rendek, kérvén a koronát, egyeznék bele a tartási díjnak a zászlók alá *behívás napjától* számítandó fizetésébe.¹⁾

Bölcsen írta ez ügyben *Ferencz* gróf atyjának, hogy okvetetlen várja be a végő resolútiót s addig ne okozzon költséget a vármegyének. Várakozást javasolt nemcsak a gyalog hadra nézve; a nemesi fölkelést s a possessionatus lovasság kiállítását *jövő tavaszig* vélte elhalaszthatónak, «mert ha most állítnók ki, télen nyáron tartani nem győznök; vagy télen megcsonkulván, tavaszra újítanunk kellene.»²⁾

A fiatal grófnak ez időből kelt levelei szerint általán az volt a benyomása, hogy a rendelkezések rosszak, végrehajtásukban temérdek a zür-zavar, az országban nagy a szegénység s kedvetlenség, s ezért az egész fölkelésből aligha lesz valami. Személyesen győződött meg erről *Nyitra* és *Trencsén* vármegyékben, melyek a *fölkelés ellen* — mint a melyre követjeiket nem utasították — *tiltakozni készültek*, s az udvar mellett buzgólkodó emberek sietségükben «oly gaz népet fogadnak, a melynek sem állandóságához, sem erejéhez tellyességgel nem lehet bízni . . . hát még az tisztek micsodásak lesznek!» A portális és személyes lovas fölkelésről pedig, neki «valahova teszen az Isten, úgy tetszik, semmi sem lesz; ha kezdődik is, reá unnak az első megjelenendőkre.»³⁾ Fölfogását azonban nagyon is setétnek, túlságosan baljóslatunak kell tartanunk. Ő ekkor már hetek óta távol volt Pozsonytól s az október 8-iki resolútióról, valamint az azóta előhaladt diätalis mun-

¹⁾ Gáspár Sándor, K. Sándor grófhhoz 1741 okt. 8. Pozsony.

²⁾ K. Ferencz gróf, atyjához 1741 okt. 18. Teplicz-Héviz.

³⁾ Lásd ugyanott.

kákról nem volt közvetlen benyomása; hazafias várakozásaiban megesalódottan, disgustálva és betegesen hagyta oda az országgyűlést: innen a leveleiben megszólaló beteges és ideges hang, melyet a magány, a család magánviszonyainak az anyagi érdekekbe vágó izgalmas részletei s az a körülmény tesz elfogadhatóvá, hogy a fiatal grófnak ez idő szerint ismét nem volt tere és hatásköre becsvágának kielégítésére. Eddigi pályáján állandóan azt a lélektani vonást figyelhettük meg rajta, hogy hévvel szeret dolgozni, de éppen oly hevesen bírálni is azt, a mit mások nélküle dolgoznak.

Az október 8-iki végzés helyben hagyta a gyaloghad számára, fölruházására, a lovasság s nemesi fölkelés miként való kiállítására s a költségvetésre nézve tett diätalis fölterjesztéseket, valamint azt is, hogy a zsold és ellátás ne a besorozás, hanem a *zászló alá hívás napjától* folyjék.

Hátra volt még a hadkiállítás rendszerének az a része, mely megállapítá az ezredek *újonc* *contingensét*, a hadbiztossági kerületeken belül csoportosítván portális hányaduk szerint a vármegyéket. Ez az, mit fönebb *individualis munkának* neveztünk. «Ez iránt — írja Gáspár Sándor — négy naptól fogvást (tehát október 8-tól, a királyi leirat kihirdetése napjától fogva minden nap) nagy disceptatiók valának; ötször csináltatott volt azon repartitio, (de) hol egy, hol más vármegye nem contentáltatott vele, mert sok vármegyék ötfelé is szakasztattak. Utoljára . . . stabilíaltatott, az királyi városok esvén az megszagattatásban. Mint (pl.) Nagy-Bánya is hevesi districtusba esék; sed denique non erat alter modus.»¹⁾

Ha a diäta eredeti tervét hozzá mérjük Magyarország akkori beosztásához *hadbiztossági kerületek* szerint, akkor igen egyszerű munkával állunk szemben. Volt összesen 7 kerület: a pozsonyi, sopronyi, budai, bányavárosi, kassai, nagyváradi és eszéki. A kerületek mindegyike több vármegyének s a hozzájuk tartozó városoknak complexumából állt; az arány is közöttük jóformán egyenlő volt, csak az eszéki, a hét között az egyetlen kerület szorítkozott mindössze 3 vármegyére, a többiek területének felénél is kevesebnyire. Ily beosztás mellett 13 ezred fölállításának individualis

¹⁾ Gáspár Sándor, K. Sándor grófhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

munkája igen egyszerű föladat lett volna : a 6 nagy kerület mindegyikére esnék 2—2 gyalogezred föállítása, összesen 12; a 7-ik, az említett legkisebb (eszéki) kerületre maradna egy gyalogezred föállítása, összesen 13.

Ellenben most, hogy a föállítandó ezredek száma leszállított *hatra* s ezek individualis munkája aránylagosan vala szétosztandó *hét* kerület között, a föladat lényegesen megnehezedett, és pedig nemcsak azért, mert a 7-ik (eszéki) kerületnek a két szomszédos kerület között való szétosztását tette szükségessé, hanem azért is, mert a többi kerületek portáinak *nagyon eltérő* száma következtében némelyikre aránytalanul több katona kiállítása esik vala, mint a többire s az ezred-contigensben így mutatkozó eltéréseket vármegyék és városok átkapcsolásával, területcserékkel kellett kiegyenlíteni.

Böven illusztrálja a bonyolódott föladatot egy előttünk fekvő kimutatás,¹⁾ mely szerint 1742-ben az összeírt porták után az 1741-iki törvény értelmében kiállítandó katonák száma 7 kerület között ekként oszlott meg: a pozsonyira jutott (6 vármegye és 7 város terhére) 5315 fő, a sopronyira (5 vmegye és 5 város terhére) 4423 fő, a bányavárosira (6 vmegye és 11 város terhére) 2455 fő, a budaira (7 vmegye, 2 közigazgatási kerület és 6 város terhére) 2556 fő, a kassaira (9 vmegye és 6 város terhére) 3390 fő, a nagyváradira (8 vmegye 6 város terhére) 2678 fő, végre az eszékire (3 vmegye terhére) 805 fő.

A diæta vegyes bizottsága ezt az ügynevezett individualis munkát: a 7 biztossági kerületnek 6 ezred kerületté való átalakítását tényleg végrehajtotta. E szerint az *első* ezred (Pozsony) kerületére esett 3 vármegye s 3 város 3612 katonával; a *második* ezred (Soprony) kerületére esett 5 vármegye s 7 város 3602 katonával; a *harmadik* ezred (Buda) kerületére esett 6 vármegye s 3 város 3598 katonával; a *negyedik* ezred (Nagy-Várad) kerületére esett 13 vármegye, 1 kerület s 5 város 3639 katonával; az *ötödik*

¹⁾ Repartition, Was von vorstehenden jährlichen Gelderfordernuss jeden District, Comitât, und königl. Frey-Stadt monatlich und jährlich nach Maass der stellenden Mannschaft trifft, und an der Contribution abzuschreiben kommet. Lásd gr. Károlyi nemzetség levéltárában.

ezred (Kassa) kerületére 8 vármegye, 1 kerület s 8 város 3583 katonával; végre a *hatodik* ezred (Bányaváros) kerületére esett 8 vármegye, 1 járás s 14 város 3588 katonával. E 6 ezred kerület közt tehát összesen 21,622 katona oszlott meg.

Az átkapcsolások a hadbiztossági kerület egyes részei közt elég erőszakoltak valának. Így pl. a pozsonyi kerület Sopronynak adta át Modort, Szt.-Györgyöt, Mosony, Győr és Komárom vármegyékkel, míg a sopronyi kerület Budának adta át Vas és Zala vármegyét Kőszeg s Kanizsa városokkal, viszont Budától elvette Fejér és Somogy vármegyét. Éppen így a bányavárosi ezred elvette Budától Buda, Pest, Esztergom városokat és Esztergom vármegyét, Pozsonytól pedig Trencsén vármegyét és várost; a kassai ezred ugyancsak Budától elvette Heves vármegyét. A területi beosztás zavaros képét eléggé illusztráljuk, ha kiemeljük a *Tiszán túli* (nagyvárad) ezredhez csatolt részeket, melyek a nagyvárad hadbiztosság kerületéből Békés, Arad, -Zaránd, Bihar, Máramaros, Szathmár, Szabolcs, Ugocsa vármegyéket, a Hajdúvárosokat s Debreczen, Szathmár-Németi és Polgári városokat, a budai kerületből Csongrád és Csanád vármegyéket a Jász-Kún kerülettel és Szeged városával, a kassai kerületből Bereg és Ung vármegyéket, végre az eszéki kerületből Bács vármegyét foglalják magukban.

Ilyen szakadozott, a terület folytonosságát nélkülöző beosztás a hadi administratio szempontjából nem tekinthető szerencsésnek. Csakis az a törekvés ad neki valamelyes magyarázatot, hogy a biztossági kerületekre eső portáknak ezred kerületenkint *lehetőleg egyenlő*, vagy nem jelentékeny különbséggel alterált száma jöjjön ki, a mit a munkálat tényleg elért. Mert míg a biztossági kerületek portái után az eszéki pl. 805 főt, a budai 2556 főt, a kassai 3390 főt, sopronyi 4423 főt, a pozsonyi 5315 főt lett volna köteles kiállítani; ez az erő az ezredkerületek beosztása alapján egyenletesebbé vált, esvén Pozsonyra 3612, Sopronyra 3602, Budára 3598, Kassára 3583, Nagyváradra 3639 s a Bányavárosokra 3588 fő. Így az összes ezredkerületekből nemcsak a systema értelmében egy—egy ezredhez szükséges 3000 katona került ki, hanem *maradt bizonyos számú fölösleg is a három régi magyar gyalogezred létszámának a systema értelmében szükségessé vált fölemelésére:*

Pozsony után 612, Soprony után 602, Buda után 598, Kassa után 583, Nagyvárad után 639 s a Bányavárosok után 588 fő, összesen 3622 katona. Ez a fölösleg két irányban használtathatott el a 3 régi magyar ezrednél: 2250 ember kapcsoltatott 750—750 fő erejéig hozzájuk egyenkint, hogy az eddig 3—3 zászlóaljból álló tagozatokat kiegészítsék 4—4 zászlóalju tagozatra; a fönmaradó 1372 fő pedig 152—154 ember erejéig a 3 régi magyar ezred 3—3 régi zászlóaljának hiányát vala a normális 750 főnyi erőre kipótolandó. E művelet segítségével sikerült *a régi és új magyar ezredek erejét teljesen egyenlővé tenni*, mint azt Gáspár Sándornak «minden circulusbeli Regiment» megnagyobbításáról szóló levélbeli jelentése gyaníttatja.¹⁾

Az előadottakban hű képét adtuk annak, hogy a fölkelés nagy országos vállalatában mily irányú részlettervek kidolgozását tették lehetővé az október 8-iki királyi resolútióban foglalt engedmények. Most áttérünk arra a pontra, mely nem függ ugyan szorosan össze a fölkelés ügyével, de az udvar engedményei sorában *közjogilag* véve mégis a legfontosabb: ez a *hadipénztár* miként *kezelésének* kérdése.

Fönn ismételve említettük volt, hogy a diéta mindjárt a koronázás után mint régi sérelmet kérte orvosolni azt, hogy a *hadi adónak behajtására* még 1723-ban törvényileg rendelt *hadbiztossági szervezet* törvénytelen formában ment át az életbe. Az 1723: C-ik t.-cz. ugyanis azt rendeli, hogy e szervezet az ország eredetileg 4 nagy kerületből (Dunán innen, Dunán túl, Tiszán innen, Tiszán túl) álló politikai tagozatához képest 4 biztosságra, esetleg «ha az ország vagy kerületek nagysága kívánni fogja (1. §.)» még többre is fölosztatván, minden biztosság élére «a nemesi rendből . . . *nemzetbeli biztosok*» fognak kineveztetni, s e biztossági szervezet élére «a tanácsosokból és országnagyok rendéből» *igazgató* fog állíttatni, a szervezet munkássága «a már megállapított utasítás» szerint szabályoztatván.²⁾ E törvény akkor azért volt szükséges, hogy a közkormányzat minden ágában életbe léptetett *magyar közigazgatási szervezet a hadügyre* s ezzel kapcsolo-

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor gróffhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

²⁾ Lásd a Corpus Jurisban az illető t.-cikket.

latban az ország helyőrségét képező *német zsoldos csapatoknak is ellátási, elszállásolási és főlszerelési ügyeire*, melyeket addig jogtalanul idegen katonai elemek: a *császári bellicum* megbizottai láttak el, kiterjesztessék. Tudjuk, formailag meddig terjedt e törvény végrehajtása. A magyar hadbiztossági kerületeket tényleg fölállították és pedig az ügyek igazgatásának technikájához képest hét kerületre osztatott föl az ország a négy folyamvidéki nagy kerületen belül. Fölállították a hadbiztosságok igazgatóságát is, kinevezvén már 1724-ben a helytartó tanács egyik alapító tagját: *Károlyi Sándor* grófot igazgatóvá. De a hadbiztossági gépezet közel húsz éven át csakis az *adókirovás és behajtás* ügyével vala megbízva. A behajtott adópénzeknek a *seregadminisztratióra* fordítása felől sem az igazgató, sem alantás magyar biztosai nem intézkedhettek: az intézkedést a *bellicum tanácsa* Bécsben saját magának tartotta fenn s a magyar hadbiztosságokkal való közvetlen érintkezést és kapcsolatot úgyszólván méltóságán alul levőnek nézte, ezért a maga akaratának végrehajtására a magyar kerületi biztosok mellett *külön császári hadbiztosokat tartott*. A helyett, hogy a magyarországi helyőrség ellátási ügyeit a törvényes magyar igazgatási főorganumra bízta és a császári hadak közül a magyar helyőrségeken lévő csapatokra vonatkozó kívánságait az országos magyar főhadbiztossággal közölte volna, parancsait e magyar központi organum *elkerülésével* egyenesen a hét kerületbe küldötte le a maga ott alkalmazott biztosi közegeihez s így rendelkezett általuk a hadi adó hova s miként leendő fordítása felől. A magyar biztosoknak nem volt egyéb dolguk, mint az *adópénzt átlférálni* a mellettük működő császári hadbiztosnak s tőle a pénz átvételéről — leszámolás alapján — nyugtát, s a pénz kezelése dolgában fölmentvényt kérni és kapni. Ez által a német hadbiztos a magyar kerületekben rendelkező felsőbb hatósággá lett, és mint a *bellicum consilium*nak az ország minden részében szétágazó szerve, idegen akaratot képviselt a közigazgatás egyik fontos s a hatalmi eszközöknek nyilván legfontosabb ágában: a hadügyben. Ez vala a sérelem, mely miatt az országgyűlés mindjárt első fölterjesztésében orvoslást kért a koronától, s az orvoslás megnyerésének nagyobb reménye kecsegtette akkor, midőn a külső háború által szorongatott királyné az alkotmányellenes hadigazgatás által

államiságában s törvényeiben ennyire megsértett Magyarországtól kért segedelmet.

Láttuk a fönf elöadottakban, hogy az udvar s a ministerium az első királyi leiratok alkalmával ennek a sérelemnek orvoslását még a veszedelem végzetes óráiban is elég könnyelmű volt megtagadni. Láttuk aztán, hogy az elkeseredésében szétoszlani hajlandó diæta október első napjaiban külső eseményektől támogatva akkora nyomást gyakorolt a ministeriumra, hogy ebben a fontos ügyben a királyné egy decretuma által nagy általánosságban tartott s igen homályos értelmű, de mégis az addigi merev álláspont földadására valló elvi engedményt tétetett. Ez adatot most kiegészíthetjük ama másik adattal, hogy a diæta egyik bizottságában, mely a hadipénztár gravamenével foglalkozott, az idézett decretum leérkezéseig kidolgozták az *alkotmányos megoldásnak valamely módozatát*, melynek részleteiről a levéltár adatai nem adnak fölvilágosítást; annyit azonban tudunk róluk, hogy ama munkálat *a német biztosoknak föltétlen eltávolítását* s a magyar biztosok által behajtott quantum összegeinek *általuk való további kezelését* föltétlenül követelte. Adataink szerint az a férfiú, ki ebben az ügyben a bizottság meghagyásából egy organikus javaslat kidolgozása körül legtöbbet fáradt, *Berzeviczy János* felsővidéki követ volt, ki a helytartótanács elöterjesztésére 1732-ben a kassai hadbiztossági kerület magyar biztosává neveztetett vala ki s e minőségében a hadipénztár kezelése körül szenvedett országos sérelmet, annak orvoslási módját minden részleteiben legilletékesebbül ismerheté. Öt, mint volt katonát s évek óta katonai adminisztrációval foglalkozó köztisztviselöt, az országgyűlés alsó táblája katonai szakértő gyanánt foglalkoztatta a vegyesbizottságban, rábízván a javaslattételt nemcsak a biztosság új, alkotmányosabb szervezete dolgában, hanem — úgylátszik — az *egész új regulamentum és systema kidolgozását is*. Erre vallanak Szuhányi és Gáspár Sándor számos levelének czélzásai szeptember és október hónapok legizgalmasabb napjaiban, hogy Berzeviczy mily buzgón dolgozik és a kedvezőtlen királyi végzésektől mennyire el van kedvetlenedve. Egyik-másik levél azt is jelenti, hogy mikor a diæta eloszlani akart, Berzeviczy is csüggedten készült Kassára visszatérni, kétségbeesve a fölött, hogy munkálatából valaha tör-

vény lesz.¹⁾ Csakis a királyné ama parancsa, mely a hadipénztár-ról némi óvatos ígéretet tartalmazott, marasztotta Berzeviczy Pozsonyban és sarkalta javaslatainak befejezésére.

Az október 8-iki leirat ez ügyben következő rendelkezést tartalmaz: «Tovább a hazabéli *commissarialis* dolgoknak *rendes* folytatására eő Fölsége a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek kérése szerint a Helytartó Királyi Magyar Tanácsbul *két consiliariust* és egy *secretariust* az *hazabéli Commissariatusság Directora mellé fog adni*, és egyébaránt az hadi, és commissariatusi dolgok felől azt is kegyelmesen resolválta, hogy tudniillik ezután egyedül csak a terminus *kitül és kihez* avagy tulajdon csak az fog az hadi instantiák által rendeltetni, *hány és minemü regementeknek, melyik Districtusban, mely üdőben megállapodni*, nemkülömben *honnat, és hová ez vagy amaz Regementnek menni kellettik*; vármegyékre való *különös elosztását pedig a Regementeknek*, nemkülömben az *utazó rendet a Királyi Helytartó Tanács fogja kimunkálodni és kiadni*».²⁾

E végzéshez Szuhányi azt a kételkedő megjegyzést fűzi kisérőlevelében, hogy nem tudhatni, «micsoda functióval fognak birni a magyar bellicus commissariusok és perceptorok»; mert a végzés a kerületi biztosok specialis működési körére utasításokat nem tartalmazott. *Szuhányi*-nak az volt a véleménye, hogy «a táborra adnak valamely pénzt kezök alá, melyből fizessék a magyar hadat, de reliquo *a mikint a generalishadi commissarius dictálni fog*».³⁾ Szuhányi benyomása tehát az volt, hogy a bécsi bellicum alatt álló császári vezérhadbiztosság néhány magyar alkalmazottján kívül, kik a magyar ezredek pénzt lesznek adminisztrálandók, maradni fog minden a régi állapotban. *Gáspár Sándor* ennél valamivel több eredményt várt. A végzéről általános benyomása az volt, hogy «jöllehet keveset reméllénk vala, ugyancsak tűrhető,

¹⁾ Lásd Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 1.

²⁾ Lásd «Reflexiók eő Fölsége hadi commissariatussága előtt lett concertatiója után a gyalog magyar militiának felállítása körül az egyveleges deputatióban kimunkálódottak.» Berzeviczy egykorú jelentése a munkákról Károlyi Sándor grófhhoz latin és magyar szöveggel ellátva. L. a gr. Károlyi nemzetség levéltárában.

³⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

a mit nyertünk». A hadipénztárra vonatkozólag pedig megjegyzi: «Ha ki volna in illis partibus hadi commissariatusságra vágyó, most lehetne nekie magát insinuálni, lenne előmenetele.¹⁾

A korona engedékenysége jó hatással volt az ügyek további folyamára. «Utóbbi resolúcióknak kiadattatásátul fogva megszűnt a sinat; már Articulusok conficiáltatnak deputationaliter, s az ország pedig Regementek erectiójára subdividáltatott», olvassuk Szuhányi egyik levelében. Pár nappal később pedig jelenti, hogy az egyik bizottság letárgyalta szerencsésen Berzeviczy munkálatait az új regulamentum módosítása dolgában Nádasdy elnöklete alatt.²⁾

A kormány egyidejűleg megtette hivatalosan az első döntő lépést, hogy a fölkelés végrehajtása megfelelő organumok által országszerte előkészítették. Ugyanaznap, melyen a resolúciók kihirdették, nyilvánosságra jött egy *leqfelsőbb rendelet is*, mely az ország négy közigazgatási kerületének élére *négy főhadparancsnokot* állít a magyar főurak sorából: Dunáninnen, *Eszterházy Ferencz* grótot lovassági tábornoki ranggal; Dunántúl, *Eszterházy József* grótot (országbíró) tábornagyi ranggal; Tiszáninnen, *Csáky György* grótot tábornagyi ranggal; Tiszántúl, *Károlyi Sándor* grótot ugyancsak tábornagyi ranggal.³⁾ E kinevezéssel kapcsolatos adatoknak a *Károlyi-család belső dolgaival* összefüggő csoportját e fejezet következő részében lesz alkalmunk tárgyalni; itt nem szakítjuk meg velük a közéleti és országos események sorrendjét.

A diéta fokozott buzgalommal látott további munkájához s elvégezte nemcsak a teljes systemát, költségvetést, hanem megszavazott a *gyaloghad tartására* portánként 16 pozsonyi kila buzát és 30 kila rozstot oly megjegyzéssel, hogy e gabnát a vármegyék «az hova fog kívántatni, a quantum terhére szállítsák be, ha pedig buzájuk nincs, helyette az árát küldjék meg».⁴⁾ Határozatba ment

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 12. és 19. Pozsony.

³⁾ Lásd Szuhányi M. és Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

⁴⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 12. Pozsony.

továbbá, hogy a gyaloghad *toborzása* mielőbb megkezdetvén, zsoldot az újonczok *nov. 1-től* fogva húzzanak, s a fizetés az alispán vagy szolgabíró utalványa alapján lesz kifizethető.¹⁾ Végre kimondták, hogy a személyes fölkelés czímén lőélelmezésre 30,000 kila zab fogja a nemesi portákat terhelni.

A kormány átiratban értesíté a bellicumot, hogy *a quantumra a fölkelés tartama alatt ne számítson*, mert az törvényhozásilag az új gyalogság fölállítására, ennek s a portális lovasságnak fölszerelésére, nemkülönb en ellátására *van lekötve*.²⁾

Még egy erélyes lépést kell fölemlítnünk az udvari kormány jellemzésére. Míg ugyanis a diæta a három rendbeli fölkelés szervezése dolgában törvényt hozott volna, a miniszterium megpróbálta *rendeleti úton* elébe vágni a hozandó törvénynek s az összes vármegyékre intimatumokat küldött a *lovasság rögtön való kiállítása* iránt, megjegyezvén, hogy a gyaloghad később kinevezendő tisztek által szükséghez képest fog szerveztetni s a harcztérre vezéreltetni. Az olvasó emlékszik, hogy a miniszteriumnak ez volt a fölkelés irányában első álláspontja: *lovasságot* akart a *német csapatok kiegészítésére*, nem pedig *magyar hadsereget* a dynastia megmentésére. S mert czélját a rendek ellentállása folytán törvényesen el nem érheté, most törvény nélkül próbálta a magyar kancellária útján elérni rendeletileg. De kísérletével *kudarczot vallott*, mert az együtt levő diæta *hatalmasan fölzúdult az intimatum ellen s foganatosítását meg nem engedte*. «Mindezekre nézve — írja Gáspár Sándor — az követek viritim mentünk M. Cancellarius urunkhoz eő Excellájához s ezeket declarálván (t. i. azt, hogy a rendelet nem egyez a hozandó törvényvel, mely a gyaloghadnak s a lovasságnak *együttes* fölállítását és hadbavezetését rendeli, a tisztek kinevezését pedig — a mire még visszatérünk — a vármegyéknek tartja fönn) azt válaszolta eő Excellentiája, hogy abban «a parancsolatban a statusok meg ne ütközzenek, mert azzal a condálandó articulusnak nem præjudicáltatik, s condáltatván az articulus, az, s nem ezen parancsolat *fogja szabni normáját az insurrectiónak*. S így megcsillapodtunk. Hanem még azt is mon-

¹⁾ Gáspár Sándor, K. Sándor grófhhoz 1741 okt. 19. Pozsony.

²⁾ Lásd ugyanott.

dotta eő Excellentiája, hogy ezen parancsolat csak acceleratorium és az *ide közelebb való vármegyéket tangálja* nagyobbbrészent, mert azt most nem lehet kivánni — téli idő immineálván — hogy az távoly levő nemes vármegyék most ide jőjjenek.»¹⁾ E szerint az intimatum rendelkező része csakis ügyetlen kísérlet volt a lovas- és gyaloghad dolgában folyó munkáknak szétválasztására, oly föltevésben, hogy vagy észrevétlen marad, vagy a diæta eredménytelen szétoszlása esetén némi hadierőt biztosít a bellicum számára magyar forrásokból is. Gyakorlati haszna az intimatumnak csakis annyi lehetett, hogy a Pozsonyhoz s az ellenségtől fenyegetett Bécshez közel vármegyék lovasságát még a téli hónapok alatt harczkész karba igyekezett helyezni és szükség esetén igénybe venni, be nem várva a többi vármegyék fölkészülődését.

Ezzel kapcsolatosan említjük föl a fölkelő csapatok *tisztekkel való ellátásának* fontos kérdését is. Mikor a kormány látta, hogy egy magyar hadseregnek a közönséges fölkelés formájában megalkulását akadályozni nem képes és erre valló politikai mesterkedéseivel a diætán teljesen megbukott: az új magyar hadakat legalább a *tisztek révén* igyekezett az országos jellegből kivetkettetni és *császárvivá* tenni. Ez pedig attól függött, vajjon a tisztek állásukat az ország helyhatóságaitól, tehát *nemzeti* forrásból, vagy pedig az *udvartól* és a bellicumtól nyerik-e? A hadsereg eddigi gyakorlata szerint a császár költségén állított ezredek tisztjeit a császári központ hatóságai, ellenben a magánosok, avagy országos helyhatóságok áldozatkészségéből kiállított ezredek tisztikarát az alezredestől lefelé az alapítók, a propriætariusi jog megőrzése okából, magok nevezték ki. Ezt bizonyítja az ezredalapítás dolgában létre jött capitulatióknak egész sorozata. Hasonló volt az eset most is, midőn az ország helyhatóságainak terhére hat új gyalogezred s aránylagos lovas-századok fölállításáról vala szó. Kivevén a tábornokokat s az ezredeseket, minden tisztí rang betöltése ama vármegyékre nézett, melyek az ezredszervezésben pénzükkel és vérükkel részt veendők voltak. A diæta tényleg ily értelemben irt föl a koronához, de erről a miniszterium hallani sem akart. Kinevezte a magyar országnagyok sorából a négy kerületi

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 19. Pozsony.

főhadparancsnokot; de itt aztán megszakadt a kinevezendő magyarok névsora, mert a *bellicum* nagyrészt németeket akart az egyes csapatok élére tenni. S míg az ország abban bízott, hogy az egész új had magyar lábön áll s fővezérei is magyarok lesznek: «ugyanazok vigyék mezőre, ott is commendírozzák s azután haza is vigyék», mint Szuhányi írja; addig az udvari miniszterium és *bellicum* az ezredesi rang elnyerésére jelentkezett magyarokat mindenképen kizárni akarta. «Az új Regementek iránt magokat insinuált subjectumok — írja Szuhányi — észre vévén a *bellicum* igyekezetét, nagyon sibongának s declarálták magokat: nekik nem kell. Talán csak idegeníteni akarják őket tüllek, hogy *idegenek denomináltassanak* . . . s a mieink faképnél maradgyanak.»¹⁾ Maga a *nádor* is egy híron pendült az udvarral ebben a kérdésben. Elég volt a puszta hír, hogy a *porosz király békére hajlik, s az aulicus körök már kapva-kaptak az alkalmon, a magyar nemzet hadi lábra állásának megakasztására*. «Csak szintén, hogy ki nem doboltatták, hogy békességre fakadván a dolog, elolvadnak — kit Isten távoztasson» — fakad ki Szuhányi. Ugyancsak ő a tanú, hogy *Pálffy* gróf nádorispán az ügyek e látszólagos fordulatát használta föl ürügynek az ezredesi kinevezések elhalasztására s oly hírek terjesztésére a jelöltek körében, mintha az új ezredeknél állandó foglalkozás és pálya nem volna található. «A mely Obersterek és Oberstlajdinandok Regementek Commendansai (gyanánt) jelentetik az új hadi Regement iránt magukat, azt tartja eő Excellentiája: bolondok, nem tudván mit kérnek; mások pedig úgy vélekednek, hogy *féli a német Regementeket*: ha ezek megmaradnának, amazoknak nem lenne fundusok.»²⁾ Az öreg helytartótanácsos méltán aggódott, hogy akár a német tisztikarnak a magyar hadak élére állítása, akár e hadaknak csakis ideiglenes alkalmazása folytán el nem éri az ország a czélt, melyért ekkora áldozatot magára vállalt, s mely czél biztosításával a dynastiát megmenteni kívánta: ez *Magyarország katonai erejének restaurálása* s a dynastia súlypontjának a magyar hadi erőre való áthelyezése. Miként egyik levelében olvassuk, személyesen járt közbe a hozzá ismerős köve-

¹⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 okt. 24. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M., K. Sándor grófhhoz 1741 okt. 22. Pozsony.

teknél, hogy «az Istenért securitást igyekezzenek Insurrectio felől teendő articulibusban is *állandóképpen leendő fönmaradásáru*l is ezen hadnak, quia in eo multum est positum.»¹⁾ De a bellicum nem egyezett bele, hogy uralkodó befolyását az új magyar hadak mindegyikére ne kizárólag gyakorolja tisztí kinevezések, a tiszteknek szóló parancsok útján, hanem azt csak részben is kénytelen legyen a magyar vármegyékkel megosztani. Úgy látszik a nádor közvetítő kísérletet tett, hogy a *törzstisztek* kinevezése a *bellicumra*, a *főtiszteké* pedig *kapitánytól lefelé a vármegyékre* bizassék. Ez iránt «mixta conferentia» volt nála. De Szuhányi jelenti, hogy «az udvariak, kiknek hajduk erectiójához kedvek nincsen, in apicum bocsátották, hogy nemcsak stabalis tiszteket, hanem minden főtiszteket Bellicum fog tenni, intertentiójok nem is acceptáltatik különbben, ha nem Bellicumtul váltanak decretumokat és németek is applicáltassanak magyar Regementekhez. Ezek mind — kiált föl türelmetlenül Szuhányi — arra valók, hogy semmi se legyen erectióbul.»²⁾

Anyira ment Magyarország ellenségeinek ármánykodása az udvarnál, hogy nemcsak a tisztí állásokat kivánták az idegenek számára lefoglaltatni, mondván: ki decretumát *nem a bellicumtól kapja*, annak a vármegyéktől külön *fizetés jár*, mert *ellátási költségük nem tudathatik be a quantumba*, hanem odáig merészkedtek, hogy a porosz királylyal való békés megegyezés hírére a bajorfrancia ellenség ellen *elegendőnek ítéltek 3 magyar gyalogezrednek föllállítását*; mert «azt mondgyák: ha ez a *féles* számú magyar feláll, úgy a német Regementeknek exolutiójára fundus nem lesz; ezek által is hadakozástul, vagy csak támadástul is idegeníteni akarják Felséges Asszonyunk szándéka, vagy csak parancsolata ellen is.»³⁾

Ez áramlat leküzdésére egy *másik intrika* indult ekkor az udvarnál, oly czélből, hogy a hadi helyzet fenyegető voltát a fölkelésnek gyorsítására s a vármegyék áldozatkészségének sarkanttyúzására használja ki. Ráismerhetünk a felekre, kik Mária-Terézia

1) Szuhányi M., K. Sándor grófhhoz 1741 okt. 26. Pozsony.

2) Szuhányi Márton, K. Ferencz grófhhoz 1741 okt. 24. Pozsony.

3) Szuhányi M., K. Sándor grófhhoz 1741 október 26. Pozsony.

körül e válságos napokban egymás tönkretételén fáradoztak: egyik részen álltak azok, kik Magyarország fölszólítását e nagy katonai vállalatra kezdettől óta ellenezték s most ezer nehézségnek a végrehajtás elé való gördítése által remélték saját politikájuk igazolását elérhetni; másik részen azok a tanácsadók álltak, kiktől a magyar segítség eszméje eredt és annak megvalósulásától hatalmuknak, befolyásuknak és tekintélyüknek gyümölcseit, szüretjét várták. A politikai sikerért folytatott féltékenykedés, marakodás a diétára s az országra persze a lehető legrosszabb hatást gyakorolta. Az *insurrectió pártja* a kudarcztól való félelemből időelőtt látott egyes vármegyékben a seregszervezés dologához, a mi — eltekintve törvénytelenségétől — csak kapkodással és zűrzavarokkal járhatott. A vármegyéket oly költségekbe sodorták, melyek a diétális végzéseket után elkerülhetők lettek volna, méltán óvta tehát a fürdőn tartózkodó *Ferencz* gróf leveleiben édes atyját az ily túlbuzgóságtól, melyet sem a hirdetett veszedelem nagysága, sem a dolgok fejleményei nem igazolnának. Magukban az érdekllett vármegyékben eltértek a nézetek a közfölkelés kérdéséről s midőn a másik *udvari párt* mesterkedései kiszivárogtak, azokból sokan azt a következtetést vonták, hogy ez az áldozat az országra így is, úgyis káros leend. Mert ha sikerül annak az ellenpártnak a magyar hadierő tömeges kifejlesztését ármányaival megakadályozni a német zsoldos katonaság javára, akkor az áldozatot hiába hozza az ország; ha pedig nem sikerül, akkor el kell tartani a német zsoldost is, melynek a quantumon kívül nincs más föntartási alapja, s a magyar hadat is. Súlyosbitotta a vármegyéken a helyzetet egyesek magánérdeke, kik a törvényhatóságnak hitelezői voltak s a közpénztárra szóló utalványokkal birtak. Ezeket épen nem elégíthette ki az ország ama rendelkezése, hogy minden befolyó jövedelem az insurrectióra fordíttassék s a hitelezők várjanak. «Ha valamely assignatarius volna a vármegyében, ezen parancsolat erejével semmit nem kell nekie adni», írja Gáspár Sándor, czélzással a magyar kancellária fönn érintett rendeletére.¹⁾

Innen magyarázható a visszahatás, mely épen ama vármegyék

• 1) Gáspár Sándor, K. Sándor grófhhoz 1741 okt. 19. Pozsony.

közgyűlésein jutott kifejezésre, melyeket a rendelet a hazafiúi kötelességek buzgó teljesítésére első sorban fölsarkantyúzni kívánt. «Már *Pozsony vármegye* a végett tartott gyűlésében *nem kis ellenkezés vala*, és *Nyitra vármegyére* tett provocatió, hogy attul singulariter várni kívánnak, példa lévén Méltóságos Palatinus tavaszi requisitiójára resolvált katonák erectiója,¹⁾ mely Pozsonynak sokban került s füstben ment, s Nyitra reá nem állván, szűzen maradt», írja Ferencz gróf.²⁾ Ugyane leveléből megtudjuk, hogy a pozsonyi határozat s a nyitrai készülődés megdöbentvén a magyar kormányférfiakat, «noha az nagyurak elnyomták a vulgust», s hasonló czélből számos országnagy Nyitrára készült, mert a nádor nyilatkozata szerint «*Nyitrában kell jeget törni*»: mégis sokat tanácskoztak maguk között, mit legyenek teendők, nehogy a pozsonyi példát az ország többi vármegyéi is kövessék. El is mentek fölös számmal főpapok és zászlós urak a hirdetett gyűlésre *október 30-án*, de ezzel jóvá nem teheték azt a hibát, hogy a zsoldosok s a nemesség fölültetése ügyében már *október 25-ére Galgóczra* gyűlést hívtak össze, mielőtt a vármegye határozhatott volna. «*Filius ante patrem*» — jegyezte meg gúnyosan Ferencz gróf.³⁾

A magyar kormányférfiak e sürgető lépéseket azzal okadatolták, hogy az ellenség Bécs alól a háborút csakhamar az országra is ki fogja terjeszteni, de e «képtelen rémitgetés» mint magát Ferencz gróf kifejezi, kevés hitelre talált a vármegyéknél. Hogyis találhatott volna, mikor egyidejűleg a *másik párt a Poroszországgal kötött fegyverszünet hírét* s a magyar fölkelés szükségtelességét terjesztette hírré.

Mária Terézia azonban következetesen megmaradt a magyar fölkelés eszméje mellett minden udvari intrika daczára, mert igaz ugyan, hogy «a Prussussal való békesség hat hónapra való armistitiumra változott», mint Szuhányi okt. 22-én jelenti, de a veszedelmesebb francia-bajor ellenség hadi szerencséje és Bécs veszedelme még sok gondot okozott a királynénak.

¹⁾ Lásd I. kötet koronázó országgyűlés.

²⁾ Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 28. Megyer.

³⁾ Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 23. Megyer.

Október derekáig nem volt bizonyos, vajjon a bajor sereg megáll-e Bécsnél, avagy tovább nyomul akár Magyarország, akár északra Csehország felé. Az udvarnál mindkét eshetőséggel számot vetettek. Pozsony városát kiüríteni s a királyné számára szállást Pesten, Győrött, sőt Kassán is berendeztetni készültek. A diétánál megsürgették a törvényhozási munkát, hogy gyorsan oszolhasson. A királyi hivatalok parancsot kaptak a költözkedésre; a helytartótanács dicasteriumjai a levéltárakat Komáromba szállították; a «Magyar Cancellariarul — írja Szuhányi — Méltóságos Cancellarius Koller, Adelfy uraimék, 1 secretarius, expeditor és 3 cancellista fognak F. Asszonyunk mellett lenni adlatus, a többi a hol tetczik, ki jószágában, ki hol. Mi pedig (a helytartótanácsosok) csak az elmenetelünk iránt való inhibitorium decretum mellett vagyunk ma is; talán a statusok eloszlásával nekünk is lesz orderünk, addig nem oszolhatunk.¹⁾

Bécs városát ez idő szerint *Pálffy Károly* gróf gyöngé hadteste, mely csak négy ezredből állt, fődözte. Komoly hadivállalatot ez a kis sereg nem kezdhetett; be kellett várnia, míg a porosz fegyverszünet folytán a Silesiából érkező osztrák armada vele egyesül, vagy pedig az olasz tartományokban lévő ezredek, köztük két magyar is, az osztrák hadiszintéren megjelennek. Addig Pálffy csak apróbb csetepatékat kockáztatott meg. Így Schönbrunn alól elűzte a bajor előhadat, viszont a bajorok Nussdorfnál intéztek ellene sikeres támadást, «lelövöldöztvén komáromi és győri sajkásokban . . . 60-ig valót.» E csetepaték folytán a Pálffy katonáiból mintegy 100 sebesültet szállítottak október derekán Bécsbe. «Nagy lárma esett a városban, szokatlan dolognak látszatván az olyan a bécsi kényes embereknek. Austriai fidelitas megtetczik most: valamelyre fordul az ellenség, önként adhæreal az földnépe hozzá.»²⁾

Maga Bécs biztosra vette, hogy ostrom alá kerül. «Schmettau — írja Szuhányi — assecurálta Bavarust: ha Bécszet megszállja, 8 nap alatt eövé lesz, ha nem, akasztassa fel. De itt más-kint biztattyuk magunkat: provisio (ott) elég van; annyit hordtak

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 19. Pozsony.

²⁾ Lásd ugyanott.

mindent a lármában, hogy már minden olyan ócsó: nem is emlékeznek reá mikor volt oly ócsóság Bécsben, mint most.»¹⁾

Arra a hirre, hogy a bajor választó *hidat veretett a Dunán át*, megkönnyebbült az udvar aggodalma, gondolván hogy az ellenséges invasio nem magyar földnek, hanem Csehországnak, *Prágának tart*. Ez okból be is szüntették a költözködést: a királyné hajlandó volt Pozsonyban megmaradni s csak a hideg várkastélyból költözködött le a város közepére, kisajátítva maga számára országnagyok házaiban a szükséges lakosztályokat.²⁾

De bár az égető veszedelem elcsendesült is, a hadjárat folytatásához a magyar fölkelés annál inkább nélkülözhetetlen volt, mert az ország hadi készülődésének hirtelen terjedt a külföldön s az udvari politikára nem lehetett közönyös, hogy a diplomacia mérlegén súlyt tevő magyar segítség a harctéren mentül előbb érvényesüljön, s késedelmezése a dynastia hatalmának e végső forrását a külföld szemében ne compromittálja. «Hogy pedig annyira sürgettetik — írja Szuhányi — az új Hadaknak felállíttatása, annak motivuma az is, hogy Gralis *Pálffy Károly uram vagy 200 ráczot küldött vala* Bavarus és francia tábor felé, kik belé botorkázták és oly indisposite találták, hogy tellyességgel nem recolligálhatta magát a francia: zászlóktul széllyel szaladtak, a többi után a strázsák is, *azt gondolta a francia, hogy mind rajta termett a Magyarság*. Ki köpönyegben, ki egy ingben szaladozott széllyel, kiáltozván: Mon Dieu, pardon Monsieur. Til-túl lövöldözött ugyan s vagdalta a szaladó francziát a rácz; de egyetlen egy zászlót, se egyebet semmit sem hozott, csak végig futott a tábor szélén el, s vissza jött. *4—5000 magyar az egész táborát felverhette volna az ellenségnek*, oly constellatióban találták a ráczok ex improviso adorialván eötet. *A hirtelen az Insurrectiónak*, azonban semmi sikere nem lévén, igen átallya F. Asszonyunk s azért sürgetteti is.»³⁾

Az udvari magyar párt által terjesztett riasztó hírek hatása a német párt által ellensúlyoztatván a vármegyéknél, «képtelen

¹⁾ Lásd ugyanott.

²⁾ Lásd erről bővebben az I. kötet végén.

³⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 26. Pozsony.

rémítés» gyanánt fogta föl azokat a legtöbb jó hazafi, köztük az olyan is, mint *Ferencz* gróf. Maga a diéta e hírek hatása és ellenhatása közepett hullámozott a saját hangulatában. «Mi némely nap — írja Szuhányi — annyira lármázunk, hogy már azt gondoljuk, hogy mindgyárt repülünk, non habentes hic manentem civitatem; azomban itt is úgy terjeszkedünk, mintha állandóképpen itt kellene lagnunk.»¹⁾

Annyi foganatja a sürgetéseknek mégis volt, hogy a *bizottsági munkálatok október vége felé elkészülvén és sessióban tárgyalatván* a fölkelésre vonatkozó ügyek előkészített sorrendben terjesztethettek föl a koronához. Ott pedig nem késtek — a dolgok sürgösségénél fogva — a végérvényes feleletet, melynek alapján a törvényszöveg szerkeszthető volt, megadni és leküldeni.

Eme *végző resolútiók október 27-én* érkeztek le a két táblához és *Gáspár Sándor* siet róluk *Károlyi Sándor* gróftól kimerítően tájékoztatni, figyelmébe ajánlva különösen azt, hogy a hadak szervezése és kiállítása dolgában az *ismert határozatok immár végleg fönnállanak* s most a végrehajtáshoz kell mentül hamarább fogni. A legtöbb vármegyében — írja ugyanott — a követek hazaérkezését, vagy beszámoló jelentésüket fogják bevárni, s csak aztán kezdenek a további teendőkhöz; de ő (*Gáspár S.*) pár napig még Pozsonyban marad és intézkedést kér az otthon levőktől, nehogy reá várakozzanak, ki relatiójában többet úgy se mondhatna, mint a melyek a *végző resolútiókban* foglaltatnak.²⁾

A korona e *végző határozatait*, melyek a közfölkelésről szóló 1741: LXIII. t.-cz. értelmezéséhez illetékes forrásnak tekinthetők, a következőkben ismertetjük.

A bevezető rész «Kegyelmes Asszonyunk eő Felsege nevével a T. Statusoknak» intimálja, hogy a korona megértvén a rendek szept. 21-iki fölterjesztéséből ama tervet, mely szerint az ország hajlandó a vármegyék, városok, különös portájú helyek és kerületek 5405¹/₂ kapuja után 21,622 gyalog katonát akként kiállítani, hogy e létszámból 18,000 ember *hat* «*nationalis* gyalog regementek» föllállítására, a többi pedig az Olaszországból várt *Gyulai*,

¹⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 22. Pozsony

²⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 29. Pozsony.

Vetési és Pálffy Lipót-féle régi ezredek kiegészítésére fordítottassék, ezt oly módosítással hagyja helyben, hogy az új ezredek élére az udvari tanács javaslatához képest a *királyné fog ezredeseket* ki-nevezni, és már újoncz, szedéskor ezek felelősek, hogy egy ezred kö-telékébe 3000 katonánál több ne soroztassék, a többi — az indivi-dualis munka rendelkezései értelmében — a *nevezett régi ezredek számára* tartassanak fön-n. Ugyancsak a királyné nevezi ki az al-ezredest s a főstrázsamestert (örnagy), megengedvén, hogy a *kapi-tánytól a zászlótartóig az ezredkiállításában részes vármegyék nevez-hessék ki a főtiszteket*, de mindig az ezredparancsnokkal egyetértő-leg. Az így létrejött tisztikar ugyanazon kiváltságokban részesülend, melyekkel ő felsége többi ezredeinek tisztikara bír.

A kép világoSSága okáért ide iktatjuk a hat ezred *területi föl-osztásának* individualis munkáját, melynek keletkezéséről már szó-lottunk, s melyet a királyi resolutio a hadiszervezet alapjául elfogad.¹⁾

Az első ezred (Pozsony) soroztatott :

A *pozsonyi* hadbiztossági kerületben :

Pozsony vármegyéből	1344 katonát
Nyitra	1408 „
Pozsony városból	160 „
Nagy-Szombat városból	68 „
Bazin városból	47 „
Összesen		3027 katonát

A *bányarósi* hadbiztossági kerületben :

Bars vármegyéből	585 katonát
Az ezred összes létszáma:		3612

A második ezred (Soprony) soroztatott :

A *sopronyi* hadbiztossági kerületben :

Veszprém vármegyéből	324 katonát
Soprony	1348 „
Somogy	360 „
Soprony városból	138 „
Kis-Marton városból	28 „
Ruszt	32 „
Összesen		2230 katonát

¹⁾ Repartitio, demonstrans, quod pedites quis comitatus . . . prestare debeat et qui comitatus . . . sunt ad erectionem legionum conjuncti (erga singulam portam erant? 4 pedites). Lásd a grófi levéltárban.

A *pozsonyi* hadbiztossági kerületben:

Mosony vármegyéből	---	---	---	613	katonát
Győr	"	---	---	297	"
Komárom	"	---	---	372	"
Szakolcza városból	---	---	---	20	"
Modor	"	---	---	50	"
Szent-György	"	---	---	20	"
			Összesen	1372	"

Az ezred összes létszáma: 3602 fő.

A *harmadik ezred* (Buda) soroztatott:

A *sopronyi* hadbiztossági kerületben:

Vas vármegyéből	---	---	---	1405	katonát
Zala	"	---	---	730	"
Kőszeg városból	---	---	---	43	"
Kanizsa	"	---	---	17	"
			Összesen	2195	katonát

Az *eszéki* hadbiztossági kerületben:

Tolna vármegyéből	---	---	---	174	katonát
Baranya	"	---	---	385	"
			Összesen	559	katonát

A *budai* hadbiztossági kerületben:

Fejér vármegyéből	---	---	---	244	katonát
Pest	"	---	---	560	"
Székes-Fehérvár városból	---	---	---	40	"
			Összesen	844	katonát

Az ezred összes létszáma: 3598 fő.

A *negyedik ezred* (Nagy-Várad) soroztatott:

Az *eszéki* hadbiztossági kerületben:

Bács vármegyéből	---	---	---	244	katonát
			Összesen	244	katonát

A *budai* hadbiztossági kerületben:

Csongrád vármegyéből	---	---	---	112	katonát
Csanád	"	---	---	48	"
A Jász-Kún-kerületből	---	---	---	204	"
Szegedvárosból	---	---	---	44	"
			Összesen	408	katonát

A *kassai* hadbiztossági kerületben:

Bereg vármegyéből	---	---	---	188	katonát
Ung	"	---	---	166	"
			Összesen	354	katonát

A *nagyvárad*i hadbiztossági kerületben :

Szabolcs vármegyéből	---	---	---	312	katonát
Ugocea	"	---	---	84	"
Máramaros	"	---	---	332	"
Szathmár	"	---	---	348	"
Bihar	"	---	---	800	"
Békés	"	---	---	88	"
Zaránd	"	---	---	212	"
Arad	"	---	---	76	"
Debreczen városból	---	---	---	184	"
Szathmár-Németi városból	---	---	---	52	"
A Hajdu városokból	---	---	---	139	"
Polgári városból	---	---	---	6	"
Összesen				<u>2633</u>	katonát

Az ezred összes létszáma: 3639 fő.

Az *ötödik ezred* (Kassa) soroztatott :A *budai* hadbiztossági kerületben :

Heves vármegyéből	---	---	---	400	katonát
Kis-Kún-kerület	---	---	---	66	"
Eger városból	---	---	---	36	"
Összesen				<u>502</u>	katonát

A *nagyvárad*i hadbiztossági kerületben :

Nagy-Bánya városból	---	---	---	21	katonát
Felső-Bánya	"	---	---	24	"
Összesen				<u>45</u>	katonát

A *kassai* hadbiztossági kerületben :

Gömör vármegyéből	---	---	---	466	katonát
Szepes	"	---	---	404	"
Sáros	"	---	---	560	"
Abaúj	"	---	---	308	"
Zemplén	"	---	---	720	"
Borsod	"	---	---	330	"
Torna	"	---	---	52	"
Késmárk város	---	---	---	36	"
Lőcse	"	---	---	34	"
Bártfa	"	---	---	24	"
Szepes	"	---	---	6	"
Eperjes	"	---	---	38	"
Kassa	"	---	---	58	"
Összesen				<u>3036</u>	katonát

Az ezred összes létszáma: 3583 fő.

A hatodik ezred (Bányavárosok) soroztatott:

A pozsonyi hadbiztossági kerületben:

Trencsén vármegyéből	---	---	---	901 katonát
Trencsén városból	---	---	---	15 "
			Összesen	916 katonát

A budai hadbiztossági kerületben:

Esztergom vármegyéből	---	---	---	148 katonát
Nógrád	"	---	---	458 "
Esztergom városból	---	---	---	24 "
Buda	"	---	---	120 "
Pest	"	---	---	52 "
			Összesen	802 katonát

A bányavárosi hadbiztossági kerületben:

Árva vármegye	---	---	---	274 katonát
Liptó	"	---	---	259 "
Turóc	"	---	---	192 "
Zólyom	"	---	---	307 "
Hont	"	---	---	648 "
Zólyom város	---	---	---	14 "
Korpona	"	---	---	15 "
Besztercze-Bánya város	---	---	---	45 "
Brezno-Bánya	"	---	---	16 "
Libet-Bánya	"	---	---	6 "
Körmöcz-Bánya	"	---	---	22 "
Új-Bánya	"	---	---	7 "
Selmech-Bánya	"	---	---	46 "
Béla-Bánya	"	---	---	5 "
Baka-Bánya	"	---	---	6 "
Körmöczi kerület	"	---	---	8 "
			Összesen	1870 katonát

Az ezred összes létszáma: 3588 fő.

A 6 ezred létszáma összesen: 21.622 fő.

A királyi végzés jóváhagyja azt is, hogy ruházat és fölszerelés dolgában a vármegyék maguk rendelkezzenek a rájuk eső újonczokra nézve; csak kettőt köt ki: azt, hogy a ruházat és kardok költsége fejenkint 20 frtnál többre ne rúgjon — és azt, hogy az egész gyalogság általában és egy-egy ezredkötélékében levők különösen *uniiformitással* ruháztassanak föl. Erre nézve irányadó szabályt mellékel a végzés, melyből közöljük a következőket:

1. A fejre német kalap, vagy magyar csákó jöhet, veres, sárga vagy fehér szőrből kipurézve.

2. A nyakravaló lehet veres török vászonból réz csattal.

3. A dolmány lehet égkék színű posztóból, akár boroszlói, akár iglói gyártmány, vagy más hasonló minőségű. Bélése vászon. Megkülönböztetésül szolgálhatnak a veres, sárga vagy fehér szőrszinórzat, réz vagy ón gombokkal.

4. A nadrág lehet magyar szabású, a dolmánynyal egyező posztóból.

5. A köpönyeg legyen gyöngy színű posztóból (boroszlói, iglói vagy másfajta gyártmány), magyar avagy német szabás szerint.

6. Testhez minden katona 7 inget és 7 lábravalót kapjon.

7. Lábra egy pár bakancs függő szíjjakkal, vagy bocskor szükséges.

8. Derékon a katonák a dolmányzsinor és a csákóprém színével egyező övet viseljenek.

9. Minden katonára essék egy portartó, lóding, 24 töltésre alkalmas, s vele jár porozó, szíj és olajos edény.

10. A fegyverzet: egy jó hüvelyű kard, szíjjal, s egy másik nyakszíj, melyben a puska szuronya hordozható.

A végzés melléklete fősúlyt arra helyez, hogy az ezredek kiállítása lehetőleg egyforma legyen, csakis a *zsinórzat színében, a gombok és süvegprémek minőségében tételvén közöttük különbség*. Nehogy pedig ebben az ezredalakító vármegyék egymás tudta nélkül intézkedjenek, ajánlatik nekik, hogy a hat megkülönböztetett egyenruha mintáját jókor megállapítsák, a kormánynak bemutassák s magukat ahhoz alkalmazzák.

Jóváhagyja a végzés továbbá a rendek amaz ajánlatát, hogy az ezred specialis fölszerelésének költségei a vármegyék által fiztessenek, de kiköti, hogy az e czélra szánt pénz az egyes ezredparancsnokoknak adassék, kik a fölszerelési tárgyak beszerzésére leginkább illetékesek. Az okirat melléklete felsorolja a beszerzendő tárgyak leltárát és költségelőirányzatát. Ezek a következők:

1. Négy sátoros szekér ezredenkint (6 ezrednek 24 szekér) 200 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	4.800	frt	—	kr.
2. Húsz éléshordó szekér (6 ezrednek (120 szekér) 200 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	24.600	«	—	«
3. Minden ezredhez 8 drb zászló (6 ezredhez 48 drb) 40 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	1.920	«	—	«
4. Minden ezredhez 60 dob (6 ezredhez 360 drb) 4 frt 30 kr.-jával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	1.620	«	—	«
5. Minden ezrednél 593 sátor (6 ezrednél 3.558 drb) 5 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	17.790	«	—	«
6. Minden ezrednél 2880 drb szurony (6 ezrednél 17.280 drb) 30 kr.-jával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	8.640	«	—	«
7. A 3 régi Regiment fölállítandó 4-ik zászlóaljának 12 sátoros szekér 200 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2.400	«	—	«
8. Ugyane czélra 63 eleséghordó szekér 200 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	12.600	«	—	«
9. Ugyanezen czélra 15 zászló 40 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	600	«	—	«
10. Ugyane czélra 45 dob 4 frt 30 kr.-jával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	202	«	30	«
11. Ugyane czélra 450 sátor 5 frtjával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2.250	«	—	«
12. Ugyane czélra 4.325 szurony 30 kr.-jával	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2.167	«	30	«
Összesen...										76.990	frt	—	kr.

A királyi végzés beleegyezik, hogy a gyaloghad tisztjeinek fizetése ama naptól számítódjék, melyen csapatuk élére állítottak, az altisztek és legénység élelmezése pedig ama naptól, melyen szolgálattételre behivattak. Ez utóbbira nézve azonban megkivánja, hogy a behívást a vármegyei alispán vagy járási szolgabíró hiteles bizonyítványa igazolja.

A mi a tisztí fizetést illeti, annak mértékét a császári sereg többi csapatainak hadi regulamentuma állapította meg. Hogy képet adjunk róla is, kiemeljük a következőket:

Az ezred törzskara rangfokozat sorában állt: az ezredesből, s alezredesből, főstrázsamesterből, hadsegédből, továbbá a sereg igazgatási személyzet: a kvártélymesterből, az auditorból és titkárából, az ezred sebészéből s ennek 7 segédéből s végre egy káplánból.¹⁾ E törzskarból lovasítva volt mindenki, kivéve az alorvos-

¹⁾ Ez adatokat a nagyváradi fölkelő gyalogezred tabellaris kimutatásából merítjük, mely 1742 július 24-én, tehát az ezred szervezésének bevégeztekor kelt. De meg kell jegyeznünk, mint érdekes adalékot, hogy a fölkelő ezred elősorolt törzskari személyzete a seregzredek regulamentális törzskarához képest gyöngébb volt: nem fordul elő benne a prófunt mester,

kat, s a lovakért 3 frt értékű takarmányporeziók jártak ki az illetőknek. És pedig az ezredesnek 36, az alezredesnek 24, a főstrázsamesternek 18, a szállásmenternek 9, az auditornak 9, a fősebésznek 9, a hadsegédnek 6, a káplánnak 6, az auditor segédjének 3 forint ára havonkint; összesen tehát 120 forint ára lóporcezió járt havonkint. Személyes járandósága készpénzben volt: az ezredesnek 200, az alezredesnek 52, a főstrázsamesternek 20, a szállásmenternek 16, a hadsegédnek 10, a káplánnak 10, az auditornak 18, a fősebésznek 16, a 7 segédorvosnak (12 frtjával) 84, az auditor titkárának 6 forint havonkint. A törzskar személyes járandósága tehát havonkint volt 432 forint, a lótartási jutalékkal együtt: 552 forint ezredenkint.

Az ezred csapatjai tiszték dolgában így álltak:¹⁾ volt 4 zászlóalj, egyenkint 5—5 századdal; a zászlóaljakat — úgylátszik a törzskar tisztjei vezették, ellenben minden századnak volt saját kapitánya, elsőhadnagya és zászlótartója (második hadnagy).²⁾ Ez századonkint 3, zászlóaljankint 15, ezredenkint 60 főből álló tisztikart képvisel. Lovasítva volt mindannyi, s a 3 forintos lóporcezió fejében kijárt havonkint a kapitánynak 9, a hadnagynak és zászlótartónak 6—6 frt, összesen századonkint 21 frt, mind a 20 századnál 420 frt. Személyes járandósága volt a kapitánynak (mindig 4 frtos oralis porceziókat számítva) havi 60 frt, a hadnagynak 20 frt, a zászlótartónak 16 frt, összesen egy század tisztii illetménye 96 frtra rúgott, a mi 20 századnál 1920 frtot képvisel havonkint, a lótartási jutalékkal együtt pedig századonkint 117 frtot, ezredenkint (20 század) 1340 frtot. E szerint egy ezrednél csak a törzs- és főtisztikar emberben és lóban 1892 frttal terhelte meg a vármegyét, a mi 6 ezrednél csak e czímen 11,352 frtra rúgott havonkint.

A királyi resolúció külön kiköti, hogy a legénység besorozása

a szekérmester, a profóz s ennek segédszemélyzete, végre az alorvosok száma is kevesebb.

¹⁾ Ismét a nagyváradi ezred tabelláris kimutatását vettük alapul.

²⁾ A hadi regulamentum szerint a seregzred 21 rendes és egy törzsszázadból állt, s ebből következik, hogy a rendes századok közül 7—7 egy-egy zászlóaljat számított, a törzsszázad pedig, mely granátos századnak is neveztetett, a zászlóalj köteleken kívül állott az ezredes parancsa alati.

a kerületi hadbiztos előtt történjék, s szökés, vagy testi alkalmatlanság esetén az illető vármegye más legényt tartozik állítani.

A *legénység ellátása* s az altisztek zsoldja dolgában tudomásul vette a királyi végzés, hogy a gyalogság az országos adóalapból, a portalis lovasság pedig a porták saját költségén fog tartatni; de mert a rendek azt kívánták, hogy kenyeret és abrakot a katonaság minden vármegye területén, amerre átvonul, a királyi tárházakból kapjon, tehát az élelmezési ügyet egészen a királyi kincstár adminisztrálja, részükről csak a fedezetet kívánván e szükséglethez beszolgáltatni: a végzés ennek módozatát tüzetesen meghatározza ama tervezet értelmében, melyet a rendek vegyes bizottsága kidolgozott. E szerint az ország portáira egyenkint 16 véka rozs és 30 véka zab fog kivettetni, vékáját a rozsnak 1 frt 3 krjával, a zabnak 30 krjával számítva. Beszolgáltatandó lesz tehát 58,420 véka rozs és 93,154¹/₂ véka zab, természetben, 28,680 véka rozs és 69,002¹/₂ véka zab pedig pénzértékben, mely készlet a királyi tárházak közt szétosztatván, kenyérré és abrakká adagoltatik. A regulamentum szerint kijáró adagokat a csapatok ingyen kapják mindaddig, míg ama porták természetbeli adóját föl, nem emesztették, mely porták által kiállítottak, azon túl az adagokat az illető vármegyék regulamentális áron készpénzben tartoznak a tárházaknak megtéríteni.

Így szól a királyi végzés előttünk fekvő szövege. Lehet, hogy az egykorú másoló hibájából, vagy talán az udvari hivatal tévedéséből mint error cancellariæ, de a kitüntetett gabnamennyiség összegeiben számítási hiba van. Ha ugyanis összeadják a természetben s a pénzértékben beszolgáltatandó rozsmennyiséget: 87,100 véka jön ki. Ellenben ha 16 vékát számítunk az 5405¹/₂ porta mindegyikére: 86,488 véka az eredmény. Itt tehát 612 vékával tévedett a resolutio. Hasonló számítási hiba fordul elő a zabnál is, mert itt tényleg 162,165 véka zabnak kell befolyjni, ha 30 vékát vetnek ki minden portára. Mi tehát e két helyesbített számösszege-nél maradunk meg a csapatellátási kérdés további magyarázatánál.

Elfogadván azt, hogy természetben összesen 58,420 véka rozsot és 93,154¹/₂ véka zabot kellett beszállítani, megállapíthatjuk, hogy készpénzben 27,968 véka rozs fejében (1 frt 3 krjával

= 63 kr. osztr. ért.) 29,367 frt 20 kr., 69,010¹/₂ véka zab fejében (30 krjával) pedig 34,505 frt 10 kr. vala a vármegyék részéről befizetendő. De ha közelebb vizsgáljuk a kérdést, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy az élelmiszerek e mennyisége csak rövid időre fődözhető a gyaloghad szükségletét; ellenben a kivetett ló-táplálék bőven elegendő volt nemcsak a gyaloghad lovasított tagjainak, hanem az egész portalis lovasságnak lóporcióira is.

Láttuk fõnn, hogy a gyalogezred törzskaránál egy hónapra 7 tiszt lovai után 120 frt ára (3 frtos) lóporció járt ki; ellenben 20 gyalogszázad 60 főnyi tisztikaránál ugyane czímen 420 frt, összesen 540 frt. Az altisztek közül századonként csak egy vala lovasítva: a furir, kinek ezért havonként 3 frt, az egész ezrednél (20 század) 60 frt járt. Egy ezred ló tartási költsége tehát havonként nem rúgott többre 600 frtnál, a mi a régi s a 6 új ezred ebbéli költségeit 5400 frtban, egész éven át 64,800 frtban állapítja meg. Ennyi volt a szükséglet ténylegesen. Fõnn pedig természetben 46,577 frt 10 kr. pénzértékben 34,505 frt 10 kr., összesen 81,082 frt 20 kr. ára zab beszolgáltatása irányoztaték elõ; s így a fõdözet 16,282 frt 20 kr erejéig múlja fölül a gyalogsági had ló tartási szükségletét. A fõlõsleg a portánként kivetendõ 5405 lovas ló tartási szükségletére vala fordítható.

Másképen áll a dolog a katona-ellátással. Elõre bocsátjuk, hogy a tisztikarnak nem járt természetben való ellátás, hanem csak lakás, fûtés és világitás a regulamentum szerint; havi zsoldját — miként fõnn már megemlítõk — készpénzben kapta ki minden tiszt. Ellenben a zászló tartótól lefelé a közemberig a kirendelt kvártélyon és tüzelõn kívül ellátás fejében járt rangjához képest egy vagy több adag kenyér (adagját 2 krjával számítva) s egyéb táplálékra az altisztnak 5, a közlegénynek 3 kr. ára. A regulamentum ez adagok értékébõl 4 frt árát számít egy adóporciónak s a havi járandóságot ily adóporciókban állapítja meg. Az õrmesternek járt havonként 3, helyettesétõl le a tizedesig 2, a viczekáplárnak 1¹/₂, a közlegénynek 1 porció havonként. Megemlítettük ezeket, hogy az olvasónak fogalma legyen, mivel kellett másfél száz év elõtt a katonának beérnie. S most lássuk a költségeket csapatonként.

A századkötelékben a 23 altiszt élelmezési adagai havonként

160 frtra, a 120 legényé, 2 kürtöse és 2 dobosé 504 frtra rúgtak; a század eltartási költsége, tisztek és lótartás nélkül 664 frtban állapíthatók meg. Egy ezred legénysége (20 század) e szerint 13,280 frtot fogyasztott el havonkint. A 9 magyar ezred legénységére 119,520 frt havi költség esett, s így a legénység eltartási díja egy esztendőre: 1.434,240 frtban állapítható meg. Világos tehát, hogy a resolúcióban porták szerint kivetett 30 véka rozsból, melynek pénzürtéke nem több 90,708 frtnál s melyből természetben csak 61,341 frt ára vala beszolgáltatandó, a szükségletet még egy hónapra is alig fődözheté. S így a rendelkezésnek más értelme nincs, mint egy ovatossági rendszabályé, hogy a királyi eleségtárak készlete addig is kipótoltassék, míg a főhadbiztosság elsőrendű szállítókkal szerződést köthet.

Összegezzük most a kimutatott eredményeket, hogy helyreállítsuk a teljes áttekintést ama terhek fölött, melyek a generalis insurrectióból az országra egy éven át háramlottak vala.

1. Tisztek nélkül ezredenként 2940 ujoncz, 6 új ezrednél 17.640 ujoncz s a 3 régi ezred kiegészítésére szedendő 4000 ujoncz ruházata és kardja fejenként 20 frtjával	---	---	432.800 frt
2. A 6 új s a 3 régi ezred altisztjeinek s legénységének egy évi tartása	---	---	1.434.240 «
3. A 6 új s a 3 régi magyar ezred törzskarának személyes járandósága egyenkint 5.184 frt, tisztikarának 23.040 frt jár egy évre, a mi összesen tesz	---	---	254.016 «
4. A törzskar lótartása s a tisztikaré, valamint a lovásított altisztké ezredenként 7.220 frt egy évre s így a 9 magyar ezrednél kitesz összesen	---	---	64.980 «
5. A kivetett 81000 frt ára zab fölöslege	---	---	16.020 «
6. Az ezredek fölszerelése czímén a fönnt közölt kimutatók értelmében jár	---	---	76.990 «
		Összes költség...	2,279.046 frt

Marad a 2.500,000 frt évi quantumból a portalis lovasság lótartásának pótlására, katonáinak, valamint a személy szerint fölkelő nemességnek vagy az általa helyettesül kiállítandó lovas zsoldosok élelmezésére, valamint a magyar csapatok élén álló fővezéreltet, seregigazgatás, kerületi főparancsnokok s hadbiztosok fizetésére 220,954 frt.

Ezeket tudva eleven értelmet kap a királyi resolúció ama

rendelkezése, melyben jóváhagyja a rendek kívánságát, hogy a fölkelés elősorolt költségei az évi quantumba bele foglaltassanak, lekötve egyuttal külön földözet gyanánt — tekintettel némely vármegyék hátralékaira — az idegenek taksáiból befolyandó összegeket is.

A resolutio végső szavai így hangzanak: «Ezek azok, melyeket ő Felsége a T. Statusoknak s Rendeknek felülirott alázasos Representatiójokra kegyelmesen kívánta intimálni, azon T. Statusokat és Rendeket tovább kegyelmesen intvén, hogy megértvén a felülirottakbul oly nagy hévséggel s oly dicséretes buzgósággal béajánlott Insurrectio dolgában ő Felsége kegyelmes Resolutióját, azon Insurrectiót és mind gyalog, úgy lovas katonaságnak kiállítását mindenképpen közeléteni; egyébaránt pedig felülspecificált rozsnak és zabnak mennyiségét a rendelt letévő helyekre valósággal mennél előbb elszolgáltatni és ottan rendelt Tiszteknek kezéhez adadni; ezen kívül pedig a rozsnak és a zabnak szerzésére szánt készpénzeket is a királyi arariumba, hogy azokon a fellyebb specificált materiale még idejében szerezethessék, szaporában leolvastatni igyekezzenek. Ha kik pedig az vármegyék, városok, különös portájú helyek, és districtusok közzül reájok vetett rozs és zabbéli mennyiségen felül is innét Budáig lévő letévő helyekre rozst és zabot az adózó quantumnak defalcationájában fognak szolgáltatni, az hasonló képpen fellyebb specificált áron bé fog vétetődni. In reliquo etc. *Pozsony*, okt. 25-én 1741. aláírva: *Nagy-Mányai Koller József* m. p.»¹⁾

E végzése hatására alatt Gáspár Sándor még október 28-án sürgette az öreg Sándor grófot, hogy a mi intézkedést megkezdett a gyaloghad dolgában, most már hajtsa is végre mint *kinevezett főparancsnok* a Tiszántúli közigazgatási kerületben. Sőt készítse elő a személyes fölkelést is, mert a nádortól erre nézve már legközelebb parancsot veszen. Az udvar ugyan *sürgetni csak a személyek helyett és a porták után küldendő lovasságot látszik s a nemesi fölkelést*, «a kiknek personaliter fog tetszeni elmenni», szívesen harasztja későbbre; de azért czélszerű lesz, ha minden érdeklött már most készül. A diéta ekkor oszlófélben volt, s csupán az új ezredek legulamentalis beosztásáról szóló módosított javaslatának helyben-

¹⁾ Egykorú másolatát lásd a grófi levéltárban.

hagyását kellett még bevárnia. Gáspár levelének utóiratában október 29-iki kelettel olvassuk, hogy ezen a napon a várt helybenhagyás szintén megérkezett és csupán az acták dictatioja vagyonthátra.¹⁾

Még aznap, tehát október 29-én *búcsúkihallgatáson fogadta a királyné a rendeket*, miről Szuhányi a következőket írja: «Mai napon F. Asszonyunk felhivattatván a T. N. Statusokat: a kik még jelen vannak, mind fölmentenek. Eő Felsége trónusban ülven M. Cancellarius uram eő Excja eő Felsége kezébül egy peroratiót *magyar nyelven* concinnálva kezéhez vett és elmondotta; azután F. Asszonyunk *deákul* ajánlotta továbbá is királyi kegyelmességét és anyai kegyességét; végre in absentia Cel. Primatis, M. Egri Püspök felett és eő Felsége kegyelmességében és anyai kegyességében ajánlotta a Statusokat. És így meglett a valedictio».²⁾

Hetven törvényzikk szentesítettett e nevezetes országgyűlés végével, melyektől az ország közjogának és belső igazgatásának megerősödését, egészséges fejlődését várhatta a nemzet. Ha végig tekintünk e törvényzikkeken, elismerőleg látjuk bennük az országgyűlés körültekintő gondoskodását a közügy minden ágazataira kiterjeszkedni.

Szorosan vett *közjogi* törvények a következők: 1. A koronázásról. 2. A királyi hitlevélről. 3. A koronázási ajándékról. 4. A correptiáról. 5. A nádorválasztásról. 6. A koronaörök választásáról. 7. Az udvarnak Magyarországon való tartózkodásáról. 8. A nemesi előjogok megerősítéséről. 9. A nádori hivatalról. 10. A primási méltóságról. 11. A magyar kormányzatnak magyarok által teljesítéséről. 12. A tárnokmesterről. 13. A magyar udvari kancelláriáról. 14. A magyar királyi kamaráról. 15. Az egyházi méltóságok betöltéséről. 16. Ennek a káptalanokra kiterjesztéséről. 17. Egyházi javakban érdeklött külföldiekről. 18. Az ország területének helyreállításáról szóló törvény. *Magánjogi* természetűek a következők: 19. A nemesi adománylevelekről. 20. A nádori adományozásról. 21. A res-aquistica eltörléséről. 22—26. *Perjogi* törvényekről. *Kereskedelmi* érdekekről szólnak: 27. A terménykivitel könnyítéséről. 28. A kocsivámokról. 29. Görögök, örmények és ráczok

¹⁾ Gáspár Sándor, Károlyi Sándor grófhoz 1741 okt. 28. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M., K. Sándor grófhoz 1741 okt. 29. Pozsony.

kereskedéséről. 31. Postáról. 32. A kisebb forgópénzről. 34. A sóról. 40. A Bányavárosokról. *Katonai* törvények: 30. A várparancsnokok kihágásairól. 38. Katonák polgári birtokáról. 42. A hadbiztosságról. 63. Az általános fölkelésről. A többi törvények részint a *horvát sérelmek* elintézésére, részint *egyes hatóságoknak speciális sérelmeire* vonatkoznak, részint az *indigenák* honfiúsításáról szólanak.

Sok nagy és szenvedélyes vitatkozásba, a német kormány ellenkezésének leküzdésébe került ez a nagyszabású törvényalkotási munka. A szemben állt politikai áramlatok között oly nagy volt az ellentét s oly erős az összeütközés, hogy Mária-Teréziának valóban nehéz és kényes helyzet jutott, hogy semlegességét megőrizve, minden érdekek eleget téve, határozzon a legkritikusabb napokban. Az áramlatok harcza a diæta végével sem csillapodott s a törvények alkotásának minden stadiumát, még a szentesítés alkalmát is fölhasználta a mérkőzésre. Föltűnt például a rendeknek, hogy a törvények kihirdetése alatt hiába keresték a szövegben a *magyar ügyeknek magyarok által elintézéséről* szóló XI. törvényzikknek ama rendelkezését, hogy a «magyar ügyeket és dolgokat mind belől, mind kívül az országon *született magyarok* által végezteti» a korona. A szentesített szöveg kihagyja azt a fontos szót, melyre a rendek nagy súlyt helyeztek, hogy «született» magyarok. Érdekes, hogy ezért a rendek még kapuzárás előtt külön-küldöttséggel járultak Mária-Terézia elé. Szuhányi erről a következőket jelenti: «Az Articulusokból valahol *nativus* magyarok voltak említve, mindenütt kitörültetett a *nativus*. A miatt harmadnapja deputatio is instituáltatott vala. De propter solitum thronusban hallgatván meg a deputatusokat F. Asszonyunk, mintegy *disgustussal felelt*: Miért diffidálnak?»¹⁾

Igen jellemző ez a részlet a diæta egész lefolyására és arra a szellemre, mely a hozott törvényeket az életbe átvezérlendő és végrehajtandó vala. Mi elejtjük itt e fonalat s ragaszkodunk az *insurrectio* ügyéhez, melynek életbeléptetését igyekszünk híven előadni, miután első keletkezésének történetéről beszámoltunk.

ÉBLE GÁBOR.

) Lásd ugyanott.